

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ
ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ФИЗИКУ

Атанасије Стојковић

- ЖИВОТ И ДЕЛО -

- дипломски рад -

Ментор:

Др Дарко Капор

Кандидат:

Сандра Бекавац

Нови Сад, 2006.

*Својим родитељима,
с љубављу и поштовањем*

Богат живот и комплексну научну и уметничку заоставштину Атанасија Стојковића, овим дипломским радом покушала сам да прикажем обједињујући студије и чланке многих учених људи који су се бавили његовим именом и делом.

У самом раду, хронолошки је приказана биографија Атанасија Стојковића и преглед његових најважнијих остварења. Посебан акценат је стављен на његову књигу „*Фисика њпросѣм језиком сѣисана за рог сланево-сербски*“, која представља прву књигу физике код Срба, објављену почетком 19. века.

Желим да се захвалим свом ментору професору др Дарку Капору на свесрдној помоћи, а посебно на самој теми, јер ми је њоме омогућио да пишем о свом знаменитом суграђанину, чије је име скоро пало у заборав.

Велико хвала својој породици на подршци и разумевању, као и свим добрим људима који су ми изашли у сусрет приликом писања овог дипломског рада.

У свом будућем професионалном раду, као професор физике и хемије, трудићу се да живот и дело Атанасија Стојковића заузме високо место приликом образовања млађих нараштаја.

САДРЖАЈ

0. Увод	1
1. Биографија.....	2
2. Школовање Атанасија Стојковића	4
3. Живот и каријера Атанасија Стојковића, као професора и ректора Харковског универзитета	12
4. Крај универзитетске каријере Атанасија Стојковића	15
5. Атанасије Стојковић, живот и рад у Бесарабији	17
6. Најважнија дела Атанасија Стојковића	21
6.1. Развој природних наука	21
6.1.1.Развој физике као природне науке.....	24
6.2. Преглед Стојковићеве " Фисике"	26
6.2.1. I књига Стојковићеве " Фисике"	26
6.2.2. II књига Стојковићеве " Фисике"	33
6.2.3. III књига Стојковићеве " Фисике"	37
6.2.4. О " Фисици" на крају	41
6.3. "О воздушних камњих и јих њроисхожденији"	43
6.4. Књижевна епоха којој је припадао Атанасије Стојковић.....	48
6.5. Преглед књижевних дела Атанасија Стојковића	50
6.5.1."Кандор или оѡкровеније еѡиѡеѡских ѡаин"	50
6.5.2." Арисѡид и Наѡалија"-први роман у новијој српској књижевности	53
6.6. Стојковићев превод "Новоѡ заветѡа" и сукоб са Вуком Карацићем.....	56
6.6.1.Закључак о преводу "Новоѡ заветѡа"	61
7. Уместо закључка.....	63
8. Литература	64
9. Прилог	66
9. Кратка биографија аутора.....	68

0. УВОД

Атанасије Стојковић (1773-1832), рад Павела Ђурковића, Галерија Матице српске Нови Сад

Атанасије Стојковић, научник и књижевник, био је уједно један од првих Срба, који је добио велика признања на Западу. Његово име је утемељено у култури српског народа. Био је веома цењен у Русији, као професор и ректор Харковског универзитета. Он је аутор првог уџбеника физике на српском језику и писац првог романа у новијој српској књижевности.

1. БИОГРАФИЈА

Овај славни научник, рођен је у Руми 20.09.1773.год.у веома сиромашној породици. По подацима из 1790.године, који се налазе у црквеној конскрипцији Вознесенске парохије Руме, забележена је породица Јована Стојковића. Осим оца Јована и мајке Ане, породицу сачињавају син Теодор и 17-годишњи Атанасије, најстарији син Алексије није уведен. Нажалост у овим пописима, није поменуто у којој је улици кућа у којој они живе. Забележено је да је Рума,1769. год. имала 155 српских кућа.¹

По gruntовној књизи 1821. год. (Атанасије Стојковић тада већ живи у Русији), он има кућу у Главној улици, под бр.77. Ту се налазе забележени и други подаци, о величини плаца...Ова кућа у gruntовној књизи из 1878.год. сада носи број 75, и у њој живе потомци Атанасијевог брата, Алексија. Сви ови подаци су наведени јер се ствара једна недоумица. Прво није јасно да ли је она кућа из 1790.год. идентична са оном из 1821.год. која је gruntовно Атанасијева, иако он у њој не живи, него у Харкову. Још мање знамо, да ли се наш велики физичар у тој кући родио.

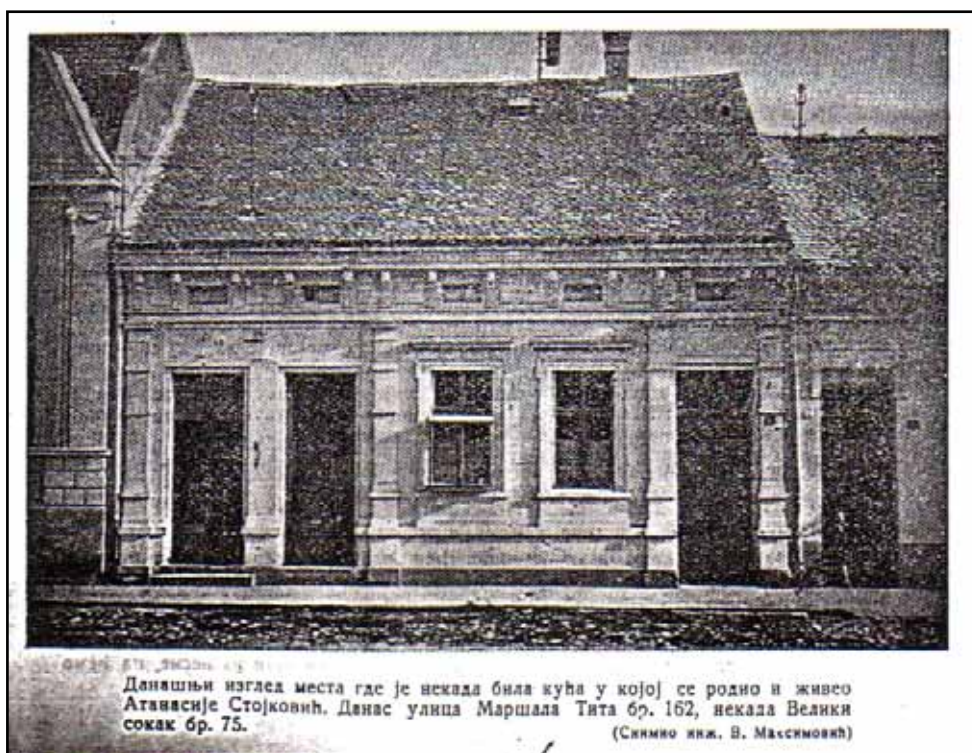
Одговори на ову недоумицу, су нађени у једној песми 1833.год. Њу је написао Коста Богдановић, унук Атанасијевог брата Алексеја, после смрти Атанасије Стојковића. Песма носи назив: " *Плач на смрти Атанасија Стојковића* ".² Ова песма је важна јер садржи у себи многа саопштења, на основу којих се сазнаје где је живео Атанасије Стојковић.

Ево поменутих стихова: *" Ено ѿоїлед на Главној улици,
 Према двора ѿосїодска лежећи
 Дом рођени славноїа Сербина
 Волне муїне ѿосве су срушиле. "*

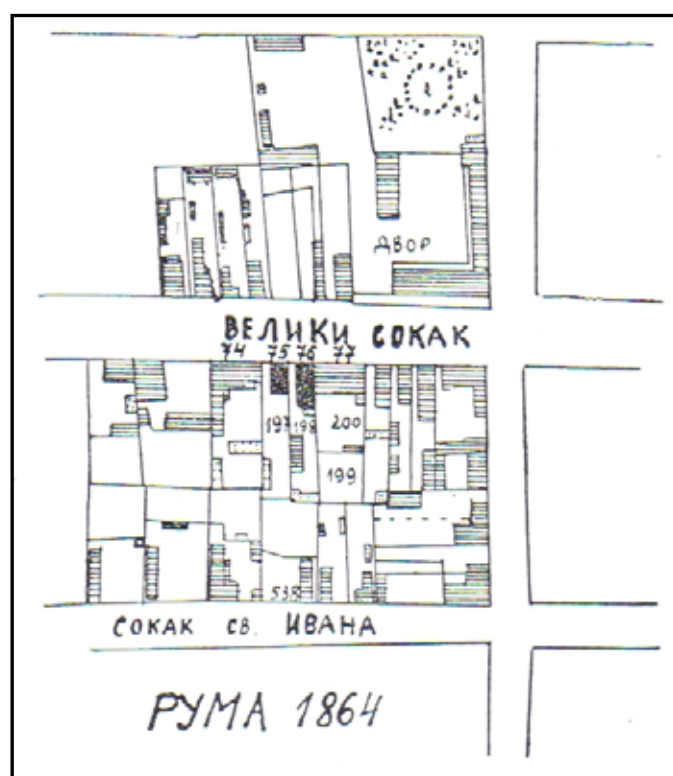
Из ових стихова, сазнаје се да се кућа Атанасије Стојковића налази преко пута спахијског двора у Главној улици. Ако повежемо песму са раније реченим, долазимо до закључка, да је кућа из 1790. и она из 1821. једна те иста. Садашњи свој изглед који је приказан на сл.1, кућа је добила тек после I св. рата. Своје детињство Атанасије Стојковић је провео у Руми, где је и завршио основну школу и нижу гимназију.

¹ Гласник истор.друштва у Н.Саду,1931.год.,стр.56.

² К.Богдановић, Плач на смрт Атанасије Стојковића, Летопис МС, 1833.год.

Слика 1.

Слика 2. План улица града Руме 1864. год.

2. ШКОЛОВАЊЕ АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА

Важан моменат у животу Атанасија Стојковића сигурно представља његово школовање у Руми. У свом родном граду стекао је основу за стицање даљих знања, која ће га довести до стицања високих признања у старим немачким универзитетским градовима Гетингену и Јени. Веома је занимљиво какве су биле школе у то време. Прве школе су биле отворане одмах уз цркве, а први учитељи су, наравно, била свештена лица. Зграде су биле ниске, у лошем стању, мрачне са малим прозорима. Таква је према подацима била и прва српска школа у Руми, која се налазила уз Вазнесењску цркву.

Црква Вазнесења Господњег, Вазнесењска или „Велика црква“, у чијој порти је била зграда српске гимназије у Руми у 18. веку (скица, Борко Мирковић, Рума)

Слика 3.

Оснивач ове школе а касније и оснивач гимназије , био је Пантелеомон Хранисављевић и она је отворена 1770.год. Ове школе је похађао и Атанасије Стојковић , али са благословом Карловачког митрополита, зато су се у школи училе и богословске науке.

Слика 4.

У XVIII веку Српска гимназија у Руми је била међу првим основаним школама. Наставници у њој су поред свештених лица били и неки грађани. У гимназији се учила латинска и немачка граматика, словенска граматика, синтакса и реторика. Школа је била веома цењена, многи су је спомињали у својим књигама: Прота Матеја Ненадовић у " Мемоарима", Јован Скерлић у књизи " Српска књижевност 18.века" и други. Поред Атанасија Стојковића, овде су се школовали и Теодор Филиповић, такође касније професора Харковског универзитета , па између осталих и Георгије Хранисављевић. Првобитна зграда гимназије срушена је 1939. год, већ као сасвим трошна, а традиција гимназије обновљена је 1912. год.

Као наставници Вазнесењске школе (гимназије) поред П.Хранисављевића, помињу се Василије Крстић, Теодор Аврамовић и Теодор Зикић. Атанасије Стојковић је своју прву " Фисику" посветио управо овим наставницима, које је изузетно ценио.

Он се са њима стално дописивао, обавештавајући их прво о својим студијама, а касније о поменутих успесима. Године 1787. ова школа је затворена, да би 1796.год. била удружена са католичком и фрањевачком.

По завршетку ове школе у Руми Атанасије Стојковић је имао жељу да настави школовање на страни, али за то није имао средстава. Какав је био његов положај по завршетку школе у Руми, сазнајемо из писма митрополита Стефана Стратимировића 6.09.1800. год. упућеном епископу Павлу Авакумовићу. Ту се каже да је Стојковић по завршеној школи једно време био оперант "Земљемерија" у Руми, а касније и градски учитељ. Покушавао је да се даље школује у Сегедину и Пожуну, али безуспешно јер му нису признавали раније школовање. По савету свог професора Василија Крстића, он одлази у Шопрон, где је 1793/94. завршио прво шест разреда гимназије, а потом у Сегедину завршава филозофију тј. 7. и 8. разред гимназије. Школовање Атанасија Стојковића на страни било је веома тешко, јер је помоћ, коју је добијао од добротвора била мала, пошто је један део морао да шаље својој мајци. Сегединска гимназија, као најближа, је за војвођанске Србе била врло погодна за стицање квалификација за похађање високих школа у западној Европи.

Атанасије Стојковић је 1794/95.год. завршио прву годину Лицеја, одличан у свим предметима у I и II семестру.³ Био је веома поносан на свој успех, о чему пише у писму професору Василију Крстићу у Руми 9.маја 1795.год.

Између осталог он у писму пише:

*"Како њо ја еданб Србинб у нашои` школбI когб два њрофесора , да њервбI будемб!"*⁴

И поред веома тешких услова, без довољно средстава, Атанасије Стојковић је успео да заврши и 2. год. филозофије и да се упише на правни одсек Пожунске академије.

Митрополит Стратимировић му је слао новчану помоћ, али она није била стална. Током 1796.год. Стојковић је тражио добротворе, који би му бар и привремено омогућили боравак у Немачкој. Успео је да добије 300 форинти за издржавање у Гетингену у Немачкој. Кратко пре тога, он је боравио у Бечу (у јулу 1797.) где се упознао са Доситејем Обрадовићем, који је у Бечу живео у периоду 1789-1802. год.

У јесен 1797.год. Стојковић је стигао у Гетинген, који је дуго година био један од најбољих универзитета у Немачкој. Зближио се ускоро, са угледним научницима Х.Хајнеом (археолог и филолог) и професором А Лудвигом Шлецером. Стојковић је показивао интересовање за разне научне дисциплине. Биле су то физика, математика,

³ Архив САН,КУЛТ. CXLV,бр. 8927

⁴ Јавор за год. 1885., Н.Сад 1885., стр. 1628

историја... Бавио се и поезијом. Докторирао је филозофију и постао члан чувеног Гетингенског друштва 1802.год.

Иако је био цењен у другим земљама, Атанасије Стојковић је био везан за своју земљу и родни град Руму. То је потврђивао дописивањем са својим наставницима из Руме, које је сматрао својим великим пријатељима. Атанасије Стојковић се бавио и поезијом, углавном је писао оде и спевове. Румљани треба да су поносни, јер је Атанасије Стојковић још 1797. год. написао оду " *Ода на источник Борковачкиј* ", о Борковачком извору у близини Руме. Песмом је исказао осећања која је гајио према Руми и безбрижним тренуцима проведеним у Борковачкој долини.

ОДА НА ИСТОЧНИК БОРКОВАЧКИЈ

Источнице милиј, Борковачка дико!
Можел жељу моју, к теб описати тко?
Или да те нисам походио сада,
и очима гледао, како бистро пада
бисерновиднаја твоја вода света,
или да сам остао чрез сва моја лета.

Ако ћу ићи ја, гди вечниј снег бива,
ил гди луче сунца, сваку тврдост лива.
Ако ћу доћи ја, гди холм небо лиже,
или в дублину, саме Бездне, ниже,
Нећу тебе најти, и твоје Бистроте,
и обивања твог, небесне дивоте!

Тибо господствено, У Дола средини
петоместно лежиш: а твоја ледини
Змијиполичну реку (која из теб тече
и сва румска поља кривећис протече)
Сабрали су, китниј са тисјаша цвећа. –
Код тебе је место вечнаго пролећа.

Код тебе љубов свагда бива већа!
ту и многих до сад јесте била срећа.
И ја сам код тебе срећан тако био,
с пријатељем рано да сам тебе пио.
О! свагда ја хоћу, жалити за тебе,
докле при теби, ја не видим себе.

Стојковићева песма о извору борковачком,
преписана савременим писмом

Ода на Источникъ Борковачкiа.
Источница милиа, Борковачка дико!
Можеъ жељу мою, къ тебъ описати тко?
Или да те нисамъ походио сада,
и очима гледао, како бистро пада
бисериовидная твоя вода света,
или да самъ остао чрезъ сва моя лета.

Ако ћу ићи ја, гди вѣчный снегъ бива,
илъ гди луче солнца, сваку тврдость лива.
Акоѣхъ доћи ја, гди холмъ небо лиже,
или въ дѣблину, самы Бездне, ниже,
Неѣхъ тебе найти, и твое Бистротѣ,
и обиваня твогъ, небесны дивотѣ!

Тыбо господственно, у Дола срединѣ
петомѣстно лежишь: а твоя лединѣ
Змииполичную рѣку (коя изъ тебъ тече
и сва румская поля кривеѣнсь протече)
Сабрали су, китни са тысяща цвѣћа. —
Код тебе е место вѣчнаго пролећа.

Код тебе любовь свагда бива већа!
ты и многихъ до садъ есте била срећа.
И ја самъ код тебе срећанъ тако био,
съ прiятельемъ рано да самъ тебе пио.
О! свагда ја хоѣхъ, жалити за тебе,
докле при теби, ја не видѣхъ себе.

Цео текст Стојковићеве песме о извору борковачком,
објављен у „Јавору“ 1878. године

Песник је био опчињен лепотом Борковачке долине (у близини Руме), за њега је она била пуна љубави; место где је вечно пролеће. Вода са овог извора за њега је била чудесна, лековита, па је о томе више писао у једном писму свом наставнику Василију Крстићу. Последњи стихови ове песме изражавају снажне емоције песника, који ће вечно жалити што не може да буде стално у својој долини , већ је има само у сећањима. Овај извор постоји и данас у Борковцу, али у њему нема воде. Међутим предео око њега још увек има неку своју лепоту. Стојковић се још једном вратио у Руму 1799. год, а потом брзо отишао у Будим где је боравио дуже време. Осим ове песме објављени су му и неки други спевови.

Интересантна је збирка песама " *Стихи каковим образом љубов у браку сохрании можно*" и ода " *На смери бесмртнаго Јована Рајича*" ,1802. год .

Овом последњом одом одао је част чувеном писцу и историчару Јовану Рајићу. Може се рећи да Стојковићева надгробница Јована Рајићу, осим што је посвећена нашем историчару и књижевнику, представља песников опроштај од књижевног стваралаштва, јер се Атанасије Стојковић у наредне две деценије посветио природним наукама.⁵ Током 1798. и 1799.год. Атанасије Стојковић је марљиво радио на својој "*Фисици*". Неко време се задржао у Лајпцигу, а планирао је и пут у Русију. Током идућих година, био је у добрим односима са митрополитом Стратимировићем, обавештавао га је о одличној професорској генерацији у Гетингену (Хајне , Шлецер, Рихтер, Вризберг, Кестнер...) У преписци са митрополитом Стратимировићем он истиче жељу да наредну годину проведе у Русији ради руске стручне литературе, али за то нема средстава. Пошто је у Гетингену углавном завршио своје три књиге " *Фисике*" и докторирао, у јесен 1799. год. вратио се у Срем, као што је већ наведено. Атанасије Стојковић је намеравао да, поред припремљене " *Фисике*", штампа још неке своје радове и то у Будиму, где је и отишао. Стојковић се бавио књижевношћу од 1799.год , по завршетку студија у Немачкој па до одласка у Русију 1803. год.

Члан ученог Гетингенског друштва постао је 1802 . год. Сачувана су два Стојковићева писма о томе. Прво писмо из 1802.год. (по мишљењу професора славистике у Гетингену Максимилијана Брауна) , било је упућено професору астрономије Вризбергу, а друго писмо из 1803. год. Хајнеу , филологу и секретару Гетингенског друштва.

⁵ Др.С.Дамјанов, Атанасије Стојковић " На смерт бесмртнаго Ј.Рајича" Зборник радова науч.скупа Ј.Рајић, Н.Сад , октобар 2001. год.

Међутим, на основу садржине писама, Светилав Марић сматра да су оба упућена Шлецеру, историчару (1735-1809.). Само њему је Стојковић могао писати да је под његовом заштитом почео и завршио студије. Шлецер је говорио Стојковићу да га у његовој отаџбини очекују велики просветни задаци, и зато му Стојковић пише где је, шта је урадио и шта намерава убудуће да ради. Даље, по садржају писма он је "Фисику" послао Шлецеру, јер је он знао руски, и био у Русији 4 године професор руске историје. Ако је прва свеска "Фисике" послата Шлецеру, није било разлога да му не пошаље и друге две, што је и обећано у писму из 1802. год, а од исте личности којој је упућено писмо, Стојковић је очекивао да му пошаље диплому члана научног друштва. Можда је невероватно да физичар моли историчара да га предложи за члана научног друштва, међутим, Стојковићеви професори физике и математике нису више били живи. Осим тога, Стојковић и многи други на универзитету су слушали предавања Шлецера.

Следе фотокопије поменутих писама.

Wohlgeborener Herr Hofrath!

Es sind bereits 2. Jahre verflossen, dass ich — das mir unvergessliche — Göttingen verlassen habe. Ich habe diese Zeit meistens in Wien u. Ofen zugebracht, theils um meine Kenntnisse zu erweitern, theils noch einige Zeit in der Freiheit leben zu können. Nun gehet aber dies zu Ende, und ich muss volens, nolens in die Kutte. Ich komme als Archidjacon zu einem unserer Bischöfe namens Joseph Joannovits von Schakabent und hofe, wenn es anderst gut gehet, in 4.5. Jahren den Bischofs-Stab in die Hand zu bekommen. So schmeichelhaft diese Aussicht für einen jungen Menschen seyn mag, so ist die Lage eines Geistlichen bis zur Bischofs-Würde verzweifelt; indem die Subordination bei unserer Geistlichkeit grösser ist, als sie sich ein im Hanövr'schem Wohnende denken kann. Es ist, wenn ich so sagen dürfte, ein ganz passives Leben. Das Bisthum vergütet aber hernach alle die kleinen Ungemächlichkeiten. — Ich habe in Verlauf dieser Zeit manches für meine Nation geschrieben und kann doch, da alle meine Sachen in Ofen sind, nichts ausser den ersten Theil meiner Naturlehre, wovon ich dieses einzige Exemplar habe nach Göttingen schicken. Dass ich dieses Buch gerade an Sie, mein Herr Hofrath, und an keinen anderen schicke, glaube ich mich leicht entschuldigen zu können, indem ich anführen könnte theils Ihre Güte und Wohlgewogenheit, mit der Sie mich dort immer beehrten, theils den Umstand, dass ich unter Ihrem Protectorat meine Laufbahn dort angefang(en) u. geendigt habe. Haben Sie die Gnade dieses Buch der erlauchten Societät der Wissenschaften vorzulegen... Sie Herr Hofrath! als einer der ersten Mitglieder werden den Vortrag gewiss nicht vergebens machen: und ich schmeichle mir, dass die Erlauchte Societät mich nicht unwürdig finden wird mit einem Diplom eines auswärtigen Correspondenten zu beehren. Sie hat in Slavonien ohnehin keinen Correspondenten und ich werde mit der Zeit gewiss nicht wenig zum Zweck derselben beitragen können.

Den 2-ten u. 3-ten Theil meiner Physik werde ich um Ostern, oder etwas später nachliefern, da wir so glücklich sind, nur eine einzige Buchdruckung zu haben. Ich reise zwar in einigen Tagen von Wien ab; nichts desto weniger belieben Sie das Diplom an den Bücher Censor Herr von Engel zu übermachen. Er wird es von hier leicht besorgen. Ich bin mit aller ersinnlichen Hochachtung und Ergebenheit Ihr Wohlgeborene Herr Hofrath unterthänigster Diener

Wien den 15-ten Jänner 802

Athanasius Sztojkovitz

HochEdelgeborener Herr geheimer Justiz-Rath
Hochzuverehrendster Herr und Gönner!

Ich habe das mir von der Erleuchten Königl. Societat der Wissenschaften zugeschickte Diplom samt Ihrem gütigen Schreiben richtig erhalten. Meine Freude wurde durch das letztere sehr erhöht. Schon im August habe ich die Ehre gehabt Ihnen darauf zu antworten und zugleich den 2-ten Theil meiner Naturlehre, durch einen jungen Mann, der Göttingen besuchen wollte, zu übermachen. Da aber dieser aus mir unbekannten Ursachen sein Vorhaben geändert hat, so liess er den Brief u. das Buch hier in Wien liegen. Diese Verspätung von meiner Seite ist mir sehr unangenehm; ich hoffe sie aber einigentheils dadurch gut zu machen, dass ich izt auch den 2-ten u. letzten Theil hinzufügen kann. Dass meine Naturlehre die seltsamsten Folgen bei meiner Nation nach sich ziehen werde, kann man im voraus aus dem gänzlichen Mangel an solchen Schriften schliessen. Dieses ist das erste Buch in unserer Sprache, das von einer Wissenschaft handelt. Ich habe auch das vorige Jahr den ersten Roman geschrieben. Wir haben noch keine Geographie, nicht eine einzige Landkarte, keine Geschichte — An dieser arbeite ich izt.

Empfehlen Sie mich Hochschätzbarster Gönner! den dortigen Herren Mitgliedern d. Erleuchten Societät und erlauben Sie mir dass ich mich mit vollkommensten Hochachtung nenen darf

Ihr
HochEdelgeborener Herr geheimer Justiz-Rath
Wien den 20-ten April 803.

unterthänigster Diener
Stojkowits

За овај кратак временски период оставио је значајна прозна дела на српском језику. То су : филозофски спис са елементима романа " *Кандор или ошкрвеније Етијетских шаин* " 1800. год.; сентиментални роман " *Арисид и Наилија* " 1801. год, главно дело " *Фисика и просим језиком сисана за род славено-сербскиј* ", писана у 3 књиге у периоду од 1801-1803 год. и " *Сербски секретар* " 1802. год, збирка образаца писама и других облика комуникације. Сва ова дела су од великог значаја за науку и културу. Свако од њих је кроз историју, понаособ, проучавано, од стране разних писаца, научника, филозофа ...Многи од њих су у овим делима пронашли основу за нека своја издања, на основу њих разјашњавали многе дилеме или надограђивали нека своја знања.

Боравећи у Будиму, за време штампања својих дела, Атанасије Стојковић је покушавао да добије неку службу. У то време (у Хабзбуршкој монархији), све некатоличке народности а нарочито православне, су јако тешко могле ступити у државну службу. Зато су деца богатијих грађана учила трговину, или неке занате, а студенти завршених виших школа су ишли у калуђере, или ступали у војну службу. Пуно њих је одлазило у Русију јер су тражени професори странци, за новоотворене универзитете.

Да би се некако обезбедио, Стојковић је желео да се замонаши, па се о томе дописивао са митрополитом Стратимировићем. Од те своје намере је врло брзо одустао, јер није могао одмах да постане архимандрит. Жеља му је била да замени умрлог Јована Рајића, у манастиру у Ковиљу, али ову његову замисао није одобрио митрополит Стратимировић. Стојковић је био због тога много повређен о чему сведочи његово писмо упућено митрополиту Стратимировићу 10. новембра 1803. год. на путу за Харков. После објављивања прве књиге „*Фисике*“, Стојковић је покушавао да добије катедру физике на Пожунској академији. Ни ту замисао није остварио али није губио наду. Објављивањем прве "*Фисике*" његово име је пронето у образовним српским и словенским круговима. Он је увек имао на уму корист од познанства са утицајним људима! Међу познатијим личностима са којима је био у контакту су били гроф Ференц Сечењи (оснивач Угарског народног музеја), Јосиф Добровски (оснивач славистике , чешки лингвист) , гроф Разумовски (руски посланик у Бечу) , гроф Јосиф Осолињски .

Поменути Јосиф Осолињски живео је у Бечу и у његовом дому су се сакупљали словенски научници и књижевници. Значајно је да се у његовом дому Стојковић упознао са чувеним Северином Осиповичем Потоцким, куратором школа харковске губерније који је убрзо постао руски министар просвете. Својим држањем и већ тада познат по својој "*Фисици*" Стојковић је одмах привукао пажњу Потоцког, и уз његово велико заузимање Атанасије Стојковић је изабран за редовног професора физике на Харковском Универзитету 1. новембра 1803. год.!

На путу за Русију Стојковић је путовао преко Трста са савремеником Теодором Филиповићем. У то време у Трсту је била јака српска колонија. Ту су били власници великих поморских бродова, богати трговци... Сви они су били "*љубићели чћенија*" и одушевљено су се претплатили на Стојковићеву "*Фисику*". Вероватно је Стојковић зато и ишао преко Трста, а потом отишао у Италију. Ту се упознао са Павлом Соларићем писцем "*Земљеописанија*" и издавачем Доситејевих дела. Са њим је Доситеј Обрадовић стално био у контакту . Сусрет између Стојковића и Соларића је био позитиван , а нарочито је важно да је Соларић стављао у исти ранг Стојковића и Доситеја Обрадовића: "*...ми смо о челоџекољубију највише онде њобеседили, све ојносићелно к ѡревозљубљеним једнојлемеником нашим; и ја сам се од њада дерзнуо славној , њо мојћсћиву мојем, њодражавати двојци.*"⁶

⁶ Ј.Радонић, Атанасије Стојковић , глас САН ССХП, Бгд 1953. год, одељ.друштв.наука , књига 2

3. ЖИВОТ И КАРИЈЕРА АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА, КАО ПРОФЕСОРА И РЕКТОРА ХАРКОВСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА

На поменутом универзитету осим Стојковића нашао се још један Румљанин, иначе школски друг Атанасије Стојковића, Теодор Филиповић као професор историје и права. Године 1803. основани су поред поменутог још и универзитет у Казану и Петрограду. На њих су позивани научници са стране у недостатку руских научника. У Харкову су радили многи Срби поред горе поменутих: Г.Трлајић на катедри права, С.Петровић анђукт за грчки језик и књижевност, Др.Ђ.Коритари, проф. фармакологије итд. Међу својим колегама на универзитету Стојковић је брзо избио у прве редове . Тако је изабран два пута за ректора универзитета, први пут за год.1807-1808, а други пут за год. 1811-1813. Био је омиљен међу колегама , и ево како га описује колега професор Ромел (немачки научник) : " *Наш ђеније добра и зла , био је Стојковић. Висок, сувоњав, дућа орловска носа ђознавао је он изврсно добре и рђаве сѣране и Руса и Немаца. Ванредно речити и окрећан- ђун ђоуздања у себе. Иако уображен , ђрема својој средини иђак снисходљив ."*⁷ Ромел даље истиче, велике Стојковићеве способности за администрацију. Сматрао је да он није био уравнотежен и срећен научник , већ веома добар говорник , који је умео да утиче на своју средину. Захваљујући Стојковићу, професори на универзитету су основали Учено друштво у Харкову са два одсека: природњачко- математички и филолошко –историјски. Дужност овог друштва је била да штампа на латинском језику Зборник оригиналних научних радова самих чланова тог друштва, а такође и реферате о научним радовима научника у иностранству. Они су објављивали и научне резултате на руском језику који би били корисни за руску образовану класу. Стојковић је и у Харкову одржавао везе са Јосифом Добровским. У писмима која су размењивали видела се велика сарадња између њих двојице. Своје научне радове Добровски је често слао Стојковићу , што је овом веома ласкало. Међу радовима је био и први том немачко чешког речника 1806.год. те га је одмах послао сараднику цара Александра I.

⁷ Ј.Радонић, Атанасије Стојковић , глас САН ССХП, Бгд 1953. год, одељ.друштв.наука , књига 2

Својим утицајем Стојковић је омогућио да Добровски буде изабран за почасног члана Харковског универзитета. Своје честитке Добровском он је изнео у писму 17.јула 1811.год, али и врло брзо затражио услуге од Добровског.⁸

Стојковић се нашао у узаврелој Русији (1804.год) у исто време када је народни збор у Орашцу одлучио да почне борбу са Турцима, а за вођу изабран Карађорђе. Митрополит Стратимировић (са којим се Стојковић дописивао), начитан, образован и притом рођени политичар, размишљао је како да помогне Србима у Србији, Босни и Херцеговини и јужној Далмацији и осигура даљи опстанак , пошто је положај Срба под Турцима био изузетно тежак. Кренули су покушаји да се заинтересују руски политички кругови за ослобађање Срба. Упућивани су меморандуми цару Александру I , биле су слане делегације у Русију да извештавају о ситуацији. О приликама у том периоду писао је и прота Матеја Ненадовић у својим " *Мемоарима*". Он је чак био један од чланова српске делегације која је кренувши за Русију прво свратила у Харков. Ту су их дочекали Атанасије Стојковић и Теодор Филиповић, професори на универзитету. О томе прота Матеја пише у " *Мемоарима* ": *" Чује за нас А.С. и Т.Филиповић и дошће чистио да нас виде. Грлимо и љубимо се боље , нећо да смо из једне фамилије, иу се они не моју систи да најишају, ниши иак ми да им досћа наказујемо како је ио Србији и Срему..."*⁹

Ову делегацију , један од њих двојице требао је да поведе до цара Александра првог. Одлучивши да то буде Теодор Филиповић, увредили су Атанасије Стојковића, који је покушао да забрани одлазак. Делегација је ипак стигла у Петроград али није била примљена од стране цара. Српска мисија није била успешна. Уследили су Стојковићеви радови на руском језику у периоду од 1807. до 1830.године. Објављено је тринаест радова о којима ће касније бити речи .

У мају 1810.год.Стојковић уморан од веома интезивног рада на универзитету, отпутовао је из Харкова у Аустрију, а одатле је намеравао да посети своје пријатеље у Срему и Славонији. Тај његов пут био је другачије протумачен. Постојала је сумња од стране аустријских власти да је Стојковић дошао у Аустрију поводом неке тајне мисије. Томе је допринело и то што је Стојковић много причао о себи и свом раду, о плану да се формира велика Југословенска држава, састављена од Србије, Босне и Херцеговине и Бугарске. Нарочито је истицао своју жељу да просвети српски народ и да револуционира Србе који су у старо време имали своје царство. Постојао

⁸ Прилози К.Ј.И.и Ф.Х., страна 189.

⁹ Ј.Радонић, Атанасије Стојковић , глас САН ССХП, Бгд 1953. год, одељ.друштв.наука , књига 2

је велики страх да ће се Срби селити у Русију. Због тога су постојали многи конфеденти који су пратили Стојковића, да би видели какве су му намере. Међу њима је био, нажалост, и један Србин, Урош Несторовић, који је био надзорник српских основних школа у Хазбуршкој Монархији.

Стојковић је запао у очи аустријским властима јер је причао много о Русији и српским досељеницима. При томе је величао руску владу, а на штету аустријске. За све то време, Стојковић је путовао и био је праћен. Тада је још једном посетио своју родну Руму и мајку. Крајем октобра 1810.год. аустријски цар Франц I је обуставио даље прикупљање података о Стојковићу и наредио да се он пребаци у Русију.

4. КРАЈ УНИВЕРЗИТЕТСКЕ КАРИЈЕРЕ АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА

Наредни период живота, који ће бити описан, приказује Атанасије Стојковића у негативном контексту. Догађаји који су следили окарактерисали су Стојковића толико лоше да је он због свега тога, морао да напусти своју катедру на Харковском универзитету. Свој положај на универзитету Стојковић је искористио, као и уредбу цара Александра I па је у току путовања кроз Хабзбуршку монархију увезао велику количину робе у Русију. По уредби цара Александра I страни научници позвани на руске универзитете су могли за своје потребе да увезу у Русију робу до вредности 3000 рубаља, без плаћања царине. Тако је и Стојковић преко пријатеља у Русију унео велике количине вина, граната (врста драгог камења која се уметнички обрађивала), свиле и бакрореза. Сву ову робу продавао је по Русији. О овој његовој афери, доста се причало и по Русији и на страни. Многи су о томе и писали: Ромел (професор Харковског универзитета) је о томе писао на основу сећања, укратко се на то осврнуо и М.И.Сухомлинов на основу грађе у архиви руског министра просвете. Нешто опширније о томе је писао професор Н.Лавроски на основу записника универзитетског савета. Стојковићев углед као ректора због свега овог био је нарушен. Нарочито је томе допринела и жалба анђукта архитектуре Е.Васиљева упућена Универзитетском савету 18.09.1812.год.¹⁰ Он се жалио да га је ректор укоравао да су му предавања наводно неуредна, да врло често напушта Харков вршећи приватну праксу. Стојковић је стално мотрио на њега, чак и у време одмора кад нема предавања. Васиљев је био огорчен, зато што га је ректор пријавио министру просвете па у жалби истиче: *" како да се њошћује сѣарешина који је од Универзиѿеѿа, начинио ѿрїовачку радњу, имајући у свом ѿодруму велику количину вина које ѿродаје."*¹¹ Сем тога, Васиљев у жалби тврди да Стојковић скоро никад не држи предавање.

Код већине чланова, ова жалба је изазвала право запрепашћење. Поводом тога одржана је седница Савета, која је била веома бурна, а мишљења су била подељена. Уследиле су бројне седнице на којима су саслушавани и Васиљев и ректор. Стојковић

¹⁰ Ј.Радонић, Атанасије Стојковић, глас САН, ССХII, Бгд 1953.год, одељ друштв.наука књига 2

¹¹ Ј.Радонић, Атанасије Стојковић, глас САН, ССХII, Бгд 1953.год, одељ друштв.наука књига 2 стр.139.

је негирао све оптужбе изречене против њега наводећи многе податке и оригиналне чињенице, тако да је Васиљев после тога решио да одустане од оптужбе.

Известан број професора имао је мишљење да се цела афера не испитује до краја, да се не би штетило угледу Универзитета. Они су и утицали да завађене стране све предају заборау. Међутим, већина чланова универз.управе желела је да се стварно утврди да ли постоји кривица ректора. Истрага је настављена, и саслушавани су многи за које се сматрало да су били купци Стојковићеве робе. Касније је цео предмет упућен на мишљење и одлуку министру просвете. Одлука министра 05.04.1813. била је да се ситуација смири, да се не би још више шкодило угледу Универзитета.

21.05.1813. Стојковићу је одобрено одсуство од 3 месеца ради лечења на Кавказу. Истовремено лишен је дужности ректора, а за новог је изабран 8.августа професор Осиповски. После одсуства, Стојковић је упутио молбу цару Александру I да га разреши дужности професора. Такође је упутио молбу и министру просвете да он од универзитета затражи, читав материјал о његовој афери.

Тек 1815.год. Стојковић је примио сва документа у оригиналу као и записнике са Универзетског савета. То је био последњи документ о афери Атанасија Стојковића у Харкову, која је од 1812. до 1814. потресала град Харков, и о којој се много говорило и у другим градовима. Чак и у том периоду Стојковић је поред свих невоља развијао веома жив рад на својој струци. Није запоставио свој посао и поред веома тешке ситуације у којој се нашао. Током те 1813. год. како је већ наведено, настала су 3 опширна дела. Стојковићева универзитетска каријера завршена је исте године, када је и Србија у јесен 1813. год.са Карађорђем поново потпала под Турке, а Карађорђе прешао у Срем. Заузимањем руског цара, Карађорђе је пуштен у Русију 1814.год. и настанио се у Бесарабији. Из података се може закључити да је Стојковић сигурно дошао у контакт са њим јер је и сам од 1815.год. живео у Бесарабији.

5. АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ- ЖИВОТ И РАД У БЕСАРАБИЈИ

Стојковић је од руског цара 1815.год. у Бесарабији добио велики комплекс земље, од око 26 000 јутара. Стојковића је стално чезнуо за родним крајем и својим народом. У једном писму митрополиту Стратимировићу, са којим је стално био у преписци, Стојковић пише да он није заборавио свој народ и земљаке у отаџбини:

„Будите увѣрены, что никакія награды, никакія почести и декораціи, намѣренія моего остановить не въ состояніи, ибо и дымъ отечества сладокъ и приятенъ”²⁷“.

Стојковић је веома ценио Карађорђа и био са њим у контакту. Желећи да поново учествује у борби за ослобођење, када је 1815. год Милош Обреновић поново дигао Србе на устанак, Карађорђе је планирао да пређе у Србију. У исто време када је он молио руског цара да му дозволи да напусти Русију, спремао се и Атанасије Стојковић да отпутује у Срем, али, нажалост, није могао испунити своју жељу.

„Отъ 1804 до 1823 године, наставља Стојковић“, живео сам у Русіи. Боже мой! Боже мой! Заръ е ово непремѣнно тако морало быти? Куда се дѣло найлѣпше време живота мога?”³⁰.

Стојковићева чежња за отаџбином види се и у писму упућеном песнику Лукијану Мушицком, из године 1816. год:

„Во отдаленіи-том великом-пише Стојковић, отъ љубезног отечества жажду слышатъ приятную вѣст отуда и всяку лучъ почитаю солнцемъ согрѣвающимъ меня...” Такъ, дражайши мойлукианъ... ви видите што я боленъ и что лѣкарство мое токно во вашихъ странахъ произрастаетъ”^{30а}“.

Пошто је морао да напусти катедру у Харкову и није се више бавио стручним пословима Стојковић је све више размишљао о томе да напише народну историју. Иако је био физичар, а не историчар, веровао је да то може да уради, а у томе га је подржавао и митрополит Стратимировић. Како сматра Јован Радонић, на Стојковића је вероватно у том погледу утицао рад Доситеја Обрадовића и његово дело *"Собраније разнѣхъ ꙗравоучиѣлнѣхъ..."* које је Павле Соларић издао 1818.год. у Будиму. У том свом делу, Доситеј је изложио своје мисли о историји о њеној важности за народ. Доситеј признаје да није историчар по струци и да се нада да ће се у догледно време наћи неки наш човек, који би порадио на историји.

У Стојковићевом писму од 26.02.1823. из Кишељева у Бесарабији упућеном Стратимировићу види се да је он мислио да покуша написати српску историју која би приказивала политичку, културну и економску историју нашег народа. Сазнао је да је прештампана историја нашег чувеног Јована Рајића (Будим 1823.), а његова жеља је била да се иста прво мало доради. Он је замолио митрополита Стратимировића да пронађе ученог човека који би написао наведену историју, и то на чистом српском језику. Замисао му је била да он плати штампање те књиге, да се у њој опишу обичаји, закони, вероисповести као и трговине и везе са другим иностраним државама. Идеја му је била лепа и логичка, али у оно време, подухват није био ни мало лак. Стратимировић је био мишљења да нема човека који би то могао извести, због чега је Стојковић био разочаран. Да он сам одради овај посао, било је потребно савладати многе препреке јер живећи у Русији није могао наћи изворе који би му користили да напишу овакву књигу. И пред крај живота он је мислио на ову идеју, али су проблеми били велики тако да он ту своју замисао никада није остварио.

Стојковић је иначе био вредан и способан, био је живог и необузданог духа, али у свему успевао и био цењен. Говорио је више језика: немачки, латински, француски, италијански, енглески, грчки, мађарски и скоро све словенске језике. У последњој деценији живота бавио се и преводилачким радом.

Последње године свог живота Атанасије је проводио у Петрограду. Стално је био у вези са представницима руских централних власти. У јесен 1824. год. он је поново ступио у везу са црногорским митрополитом Петром првим Петровићем. У

писму он му се нуди да, као пријатељ свог народа, буде посредник између њега и руског цара Александра првог¹².

1825.год. тадашњи црногорски представник на руском двору Иван Вукотић је намеравао да се врати у Црну Гору, па је препоручио Стојковића да заузме његово место. Вукотић излаже да је Стојковић цењен у Петрограду и да је у добрим односима са руским властима. Опрезни митрополит, се у међувремену вероватно распитивао о Атанасију Стојковићу и утицајима које је он тада имао.

Одговор од Петра првог је стигао 08.01.1826.год. у којем он Стојковићу јавља да је за њега послао акредитив за руски двор. У истом писму митрополит је укратко описао односе Црне Горе са Русијом од 1711. год. Он је истакао да Црна Гора није велика, али да у њој живи народ који је одан Русији. Уследила су писма између Стојковића и митрополита Петра првог. У последњем митрополитовом писму од 1.маја 1828. упућеном Стојковићу, он пише да се Црна Гора нада да ће он уложити своје способности, искуство и знање у корист Црне Горе. *“ Не зна се њоузвано “*, пише Јован Радонић, *„ да ли је Стојковић стварно вршио дужности црногорској засиљуника, све до смрти митрополииа Пејтра првог 1830. год“*.¹³

Нема поузданих података да је Атанасије још једном посетио Срем и родну Руму, а из његових писама се види да је он то намеравао да учини 1827. год. У то време, мајка му је већ одавно била умрла, а од ближе породице са његовим презименом, оставио је за собом синовца Мелентија Стојковића који је био *“ штабс-капитан “*¹⁴ и рођака Стевана Богдановића за којег се изгледа зна да је неко време управљао Стојковићевим имањем у Бесарабији. Он је био отац чувеног политичара Косте Богдановића из 1848-1849. год. и био је ожењен Стојковићевом сестром Софијом¹⁵. Вук је причао да је Стојковић био ожењен неком богатом Русињом, са којом се био разишао већ прве године брака.

Подаци говоре о томе да је Атанасије Стојковић умро у Харкову 02.јуна 1832 год. Вук у свом једином писму упућеном Јернеју Копитару из Земуна 07.07.1832. год. говори о Стојковићу као живом . Он му у писму пише да је Стојковић писао против њега и његовог правописа, кнезу Милошу, наводећи да се руска влада противи увођењу његовог правописа у Србију. Атанасије Стојковић је стварно писао кнезу Милошу из Петрограда 04.04.1832. год. у вези са поменутиим писмом. Одговор од

¹² Прилози, К.Ј.И. и Ф.ХV Бгд. 1935. год.

¹³ Ј.Радонић,Атанасије Стојковић,глас САН,XXVIII,св.2

¹⁴ Вукова преписка II, стр.788, 789.

¹⁵ "Јавор" за годину 1878. стр.176-177

кнеза Милоша послат је из Крагујевца 29.11.1832. год. али Атанасија Стојковића није затекао у животу.¹⁶ Претпоставља се да је Атанасије Стојковић приликом одласка или повратка из Бесарабије, свратио у Харков где га је смрт и затекла.

¹⁶ Вукова преписка I , стр.432; II, стр.791-794

6. НАЈВАЖНИЈА ДЕЛА АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА

Главна дело Атанасија Стојковића је његова " *Фисика, њросѣим језиком сѣисана за род славено-сербскиј* ". Ово дело је објавио 1801., 1802. и 1803. год. у три књиге. То је први уџбеник физике на српском језику, и код Срба први пут написано дело у том обиму из области природних наука. У то време у српској литератури није било књига овакве врсте. „*Фисика*“ се појавила у време кад Срби још нису имали своју самосталну државу, своју граматику и свој књижевни језик.

Стојковићева „*Фисика*“ представља дело од изузетног значаја за српски народ, а њена важност постаје још већа, ако се осврнемо на прилике које су владале у то време.

Да бисмо проучили и разумели детаљно све Стојковићеве физике, веома је важно да прикажемо развој природних наука, а нарочито физике код Срба, крајем XVIII и почетком XIX века.

6.1. РАЗВОЈ ПРИРОДНИХ НАУКА

У XVIII веку, код Срба у Војводини, нису биле повољне прилике за научни рад, а нарочито за природне науке. У то време, није постојао ни један од услова који су за то били потребни. Срби у то време нису имали научних друштава, ни часописа, ни дневних листова, а оне две-три средње школе у Карловцима, Новом Саду и Руми кратко су радиле, или су се више пута поново оснивале. Додуше, постојао је у то време Карловачки научни круг са митрополитом Стратимировићем, али су његови чланови били углавном историчари. Прве новине су се јавиле тек крајем XVIII века (" *Сербскија новини*" и " *Славено-сербскија вједоносѣи*"), али то су били чисто информативни, политички листови. Природним наукама су се у то време, могли бавити само појединци којих је било мало, при томе препуштени сами себи. Њихови радови би углавном остајали у рукопису, били су тешко приступачни, а неки су чак били осуђени да заувек пропадну. За њихово објављивање било је потребно пуно средстава.

Почетком XIX века, прилике су биле нешто повољније. Основане су гимназије у Карловцима (1771.год), Н. Саду (1810.год), богословија у Карловцима (1794.год) и учитељске школе у Сент Андреји (1812.год) и у Сомбору (1816.год).

Природне науке биле су веома важне у Европи, па су добиле на значају и код Срба. Веома добар повод за то је пример митрополита Стратимировића, који је тада спречавао штампање књига о теологији, а насупрот томе је препоручио, па чак можда и наредио свештенству да се претплате на физику коју је објавио Атанасије Стојковић.

Први научници у области природних наука нису били самостални истраживачи и ствараоци, него су углавном преводили, и прерађивали страна дела. Њихов основни циљ био је развијање просвете код народа, да народ замени своја примитивна веровања научним појмовима, а такође и да научне резултате народ примењује у свакодневном животу. Први наши природњаци били су: Јован Рајић, Захарије Орфелин, Атанасије Стојковић, Павле Хаџић, Стефан Стратимировић, Јоаким Вујић, Павле Кенгелац и др. Они су по завршетку гимназије студије настављали у Немачкој и Русији, те су и извори њихових радова били немачки, латински, руски итд. Неки од ових наших људи су били и чланови страних научних друштава, путовали су по страним земљама, сви су говорили по 2, 3 и више страних језика. Њихово мишљење је углавном било, да човек у природним наукама упознаје премудрост и доброту и да човек без познавања природних наука не може бити mudar. У то време, настала дела из природних наука су се могла поделити у 2 групе:

- * теоријска и

- * практична.

Теоријска дела садржала су резултате појединих грана природних наука, ради образовања народа, а у практичним делима су писана објашњења како би требало да се раде неки послови који се заснивају на природним наукама. У првима се расправљају проблеми скоро свих природних наука осим хемије. Ту су присутне : физика, астрономија, зоологија, ботаника, анатомија и физиологија човека, минерологија, геологија итд.

Практична дела су нпр. давала поуке о чувању и неговању здравља, о сађењу винограда и неговању вина, о сточарству и сл.

Међу овим делима објављена је 1818. год. у Будиму и једна енциклопедија, више по имену него по садржини. То је " *Енциклопедија или Крајкоје описаније свију наука*" коју је превео Пантелејмон Михајлович.¹⁷

¹⁷ Св. Марић, Природне науке код Срба у Војводини крајем 18. и почетком 19. века, Н. Сад, 1943., Летопис МС ССLXIII, стр.78.

Сви ти наши природњаци, пишу ради просвећивања народа, ради сузбијања празноверице. Књиге су издавали сами, уз помоћ "пренумераната" или неког добротвора. Мали број тих научника су имали и материјалне користи од својих дела. То су Атанасије Стојковић (од Фисике) и Јоаким Вујић (од Јестествословија). Начин излагања у њиховим књигама био је врло занимљив и разумљив, веома сликовит, и добро су познавали ствари о којима су писали и потпуно владали њима. Поред тога, може се рећи да су они црпели науку на самим изворима и то у доба просвећености. Њихова дела су била на савременом научном нивоу. Интересантно је и то, да ако се неки научни податак није налазио код једног, а објаснио га је неки други научник, чија је књига изашла касније, узрок томе је био што се до тих објашњења дошло у међувремену. Томе доносе потврду и три свеске Стојковићеве " *Фисике*" објављене у 3 узастопне године, јер је свака наредна свеска донела исправке и допуне података који су били изнети у претходној свесци. Већина ових дела у области природних наука, садрже и доста података о народном животу, обичајима и догађајима.

Нпр. Орфелин и Кенгелац нам дају податке о земљотресима и појави северне светлости у нашим крајевима. Јоаким Вујић нам даје сазнање од када се у Војводини гаји свилена буба... Највише података у делима ових научника има о народним веровањима и сузбијању истих, а нарочито је описивано и разматрано веровање у вештице. Код Стојковића у једној физици пише да је још 1763. год. суд у Митровици осудио на смрт, као вештице, неколико жена из Јарка. То је једна од последњих пресуда те врсте у Војводини.

Сви поменути научници су били одлучни у сузбијању сујеверја. У својим радовима они се не задржавају само на излагању научних резултата, него објашњавају разне појаве помоћу њих, често су присутне и филозофске мисли, а и прорицања. Сви су имали нека пророчанства. Многа њихова пророчанства се нису испунила:

- Орфелиново- да се никад неће моћи измерити дубина мора
- Стојковићево- да човек никад неће доћи до северног пола Земље
- Кенгелчево- да ће зачеће живих бића остати вечна тајна.

Али постоји записано једно пророчанство које се испунило!

- Стојковићево-да ће се водити ратови у ваздуху¹⁸

¹⁸ Св.Марић, Природне науке код Срба у Војводини крајем 18. и почетком 19. века, Нови Сад 1943.год., Летопис МС CCLXIII, стр.79.

Књиге ових научника су биле пуне поука, али и ситних научних занимљивости, а сами писци знали су бити и духовити. Тако нпр. Атанасије Стојковић говорећи о живи каже: " *Оно се (живоје сребро) уиоџребљава у медицини, но уви оному који је до њога дошао* ". Сва ова дела из природних наука су систематична и прегледна, постоји и преглед садржаја, понегде има чак и регистар. Терминологија коју су користили је несигурна и неуједначена јер су је сами стварали. Међутим, постоје и данас неки њихови термини који су у употреби, нпр. "оџиџ", а има и оних који су потпуно замрли " *џрилив и одлив* " (пима и осека). Постоје и грешке у именима нпр. Њутн је у овим делима често " *Невџон* ", Реомир је " *Ромир* " итд.

Већина дела, писана је народним језиком, а има тек неколико дела на црквено-словенском језику. Користиле су се две азбуке : црквена и грађанска ћирилица.

6.1.1. РАЗВОЈ ФИЗИКЕ КАО ПРИРОДНЕ НАУКЕ

Поједине гране природних наука биле су различито заступљене. Најразвијеније су биле физика, биологија, географија. Физика је онда, као и данас била развијенија од осталих, егзактна по својим методама и резултатима, служила је као најбољи доказ о неограниченим способностима људског разума. Физика тог доба је представљена у делима четворице наших научника:

- Вуковарца Захарија Орфелина (1726-1785), писац уџбеника, песник, историчар
- Новосађанина Емануила Јанковића (1758-1791), преводилац многих драма
- Румљанина Атанасија Стојковића (1773-1832), књижевник и професор физике на Харковском универзитету и
- Черевџанина Григорија Лазића (1796-1842), просефор Карловачке гимназије

Стојковићева " *Фисика* " (1801-1803.год), Орфелинов " *Вечџџ календар* " (1783.год) и Лазићево " *Краџкоје руководџиво к физики* " (1822.год) садрже углавном целу физику, једино код Орфелина нема кинематике, али су зато присутне космичка физика, метеорологија, климатологија и геологија. Код Атанасија Стојковића заступљене су и физичка географија, општи део зоологије, ботанике и минералогџије. Занимљиво је да се Стојковић приликом израде своје " *Фисике* " вероватно служио Орфелиновим " *Вечџџ календаром* " јер код Стојковића у " *Фисџџи* " има неколико глава са истим насловима као код Орфелина.

Сви ови научници су имали за циљ просвећивање народа, а то није било нимало лако. Ево како се Атанасије Стојковић жали на потешкоће у остварењу тог циља:

"Тешко всјакому оному који род свој ђросвјетчавајџи ђочне; ђешко њему од сујевѣрних, неразумних и злобних неких својеђ рода ђуди; ђи ђему желиш очи ођвориђи и ђоказати му ђуђи; којим он себе ђознађи има: а он ђебе ђрави ђеретђиком и безбожником".¹⁹

Физика је веома важна природна наука и од неизмерне вредности у сваком погледу. Атанасије Стојковић у својој *"Фисици"* пише : *"изучавађи ђреба науку ђестђесђва, ђер човек мора ђреимуђсђво своје у ђприроди не само одржађи но и уђвргђиђи."*

Физиком се први бавио, како је већ наведено Захарије Орфелин. Он је у једном делу *"Вечђђђђ календара"* писао о физици (1783. год) У *"Вечђђђђ календару"* се у области физике, налазе разна научна тумачења која су данас погрешна , али у оно време су била веома значајна. У књизи се објашњавају разне сличне природне појаве једна за другом, а у уводу се расправља о *"особеним својсђвима"* тела, што и данас долази на прво место при изучавању физике. Термини који су кориштени у овој књизи су данас скоро потпуно избачени и заборављени, а језик је руско – словенски па га је тешко разумети. Године 1787. Манојло Јанковић је штампао оригиналну расправу о испаравању воде. Ово његово дело је било значајно у домену физике, и било је похваљено у јенским књижевним новинама 1788. год.

Прва физика као књига за себе била је *"Фисика ђросђђђм ђезиком сђисана за род славно-сѣрбскиђ"* аутора Атанасија Стојковића (1801-1803. год.)

Огромно градиво природних наука (физике, хемије, менералогђје, географије и астрономије) Стојковић је распоредио у три своје *"Фисике"*. Ове 3 књиге садрже око 1000 страница са сликама, које истина нису најлепше и за данашње време не би биле добро израђене, али за оно време биле су сасвим добре. *"Фисика"* није само научно дело. Многе странице у њђј имају књижевни карактер и вредност.

Такви су нпр. лепи, надахнути описи разних природних појава, визије космоса, далеких светова, разговори са читаоцима итд.

*„Но, ођворимо "Фисику" и уђознађмо дело овођ великођ научника“.*²⁰

¹⁹ Св.Марић, Природне науке код Срба у Војводини крајем 18. и почетком 19.века, Н.Сад 1943.год., Летопис МС ССLXIII, стр.82.

²⁰ Ђорђе Арсенић, А.С., Институт за нуклеарне науке " Винча " Бгд 1995. год., стр.26.

6.2. ПРЕГЛЕД СТОЈКОВИЋЕВЕ "ФИСИКЕ"

Одмах на почетку у "предисловију к читаоцима" Атанасије Стојковић каже да је своју "Фисику" написао као одговор на изречену жељу Доситеја Обрадовића: "... да би се каковиј Србин нашао кој би фисику на својему језику за род свој издао." Стојковић каже: "Ја се веома радујем да је на мене жребије пало исполнити желаније славнао обао мужа"; даље истиче да је "Фисику" написао "просиим језиком" ради "ошине блаоолучија (блаосиња, најреика), против сујеверја, која су многа писани људи нешасним (несрећним) соворила..."²¹ Пишући "Фисику", Стојковић је био свестан свих тешкоћа при том, јер како је рекао, "у нас многа речеј не има које су у фисики пошребне." Па како је често морао да користи нове речи, чак и сам да кује нове, он се трудио "просио и за свакога разумијелно писати."

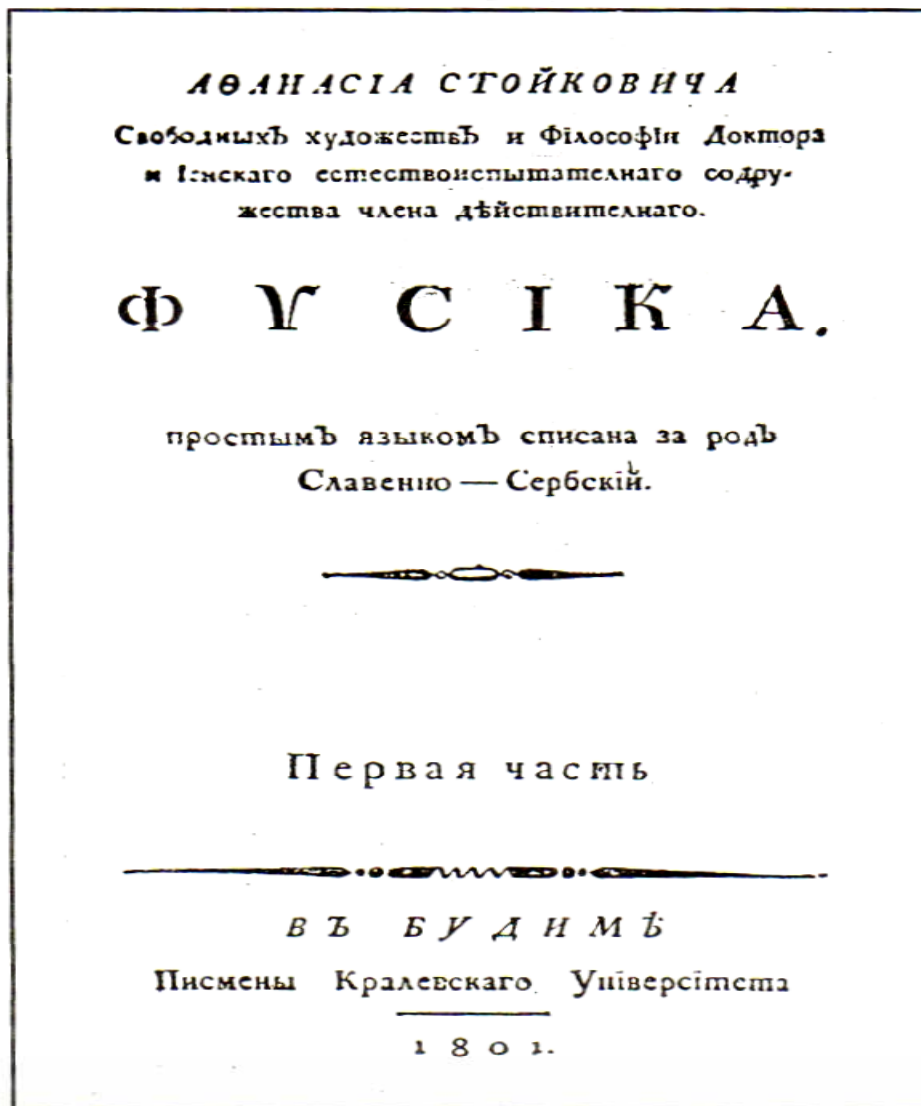
Кроз своје дело, Стојковић је стално истицао потребу да се људи просвећују. Он позива читаоце: "Дај да учимо, браћо моја, јестество. Дај да трудољубивој ичели погодно ош једној предмета до другој идемо, да се поинемо на небо, да леиимо по ваздуху, да ош снидемо (сиђемо) на земљу, да се сиусиимо у чрево земно (ушробу земље), да ходамо по морју, да вес свејш обидемо и при свакој вешчи (сшвари) расуждавамо: што је она, из чео состиоји, како дјејсшвује, какву нам ползу даје и какво она вшеченије(ушцај) у блаоолучије (блаосиња, најреика) наше има?"²² Обимно градиво садржано у "Фисици" Стојковић је распоредио у 3 књиге (части). У свакој књизи су обрађена по 3 поглавља, али вероватно због обимности целог дела, један део трећег поглавља, из I књиге је пренет у II књигу, а у III књизи се поред 7. и 8. поглавља налази и још једно поглавље које није нумерисано, то је закључак. Па кренимо редом да проучавамо све три књиге "Фисике"

6.2.1. I књига "Фисике"

Да бисмо што дубље проникли у "Фисику" и разумели је, у овом дипломском раду ће бити кориштени цитати из исте.

²¹ Ђорђе Арсенић, А.С., Институт за нуклеарне науке "Винча" Бгд 1995. год., стр.25

²² Ј. Деретић, "Фиска"-фрагменти, Нолит, Бгд 1973.год., стр.110

Насловна страна прве књиге Стојковићеве Физике коју је посветио својим учитељима из румске школе

Слика 5.

У овој књизи су три поглавља. Предмет проучавања у његовој "Фисици" како Стојковић каже биће "веществена сушества из многихъ честицъ и наричу ѿелеса".
У првом поглављу у првој књизи, Стојковић пише о општим особинама тела и наводи их седам (просторност, порозност, дељивост, густина...) , затим о кретању и другим особинама тела. Тако Стојковић објашњава шта је предност човека: "Преимущество человека, аки първија твари на земљи, состојити у способности духа његова, да он разум свој просветити, себе отъ различныхъ достоинство јеѿо уничтожающихъ суеверій освободити и силе своје по воли својеј употреблявати може.." Даље он објашњава колико је наука важна за сваког човека , како га оплемењује и уздиже: " Она нам показује које су вещи здравију нашему сходне, које

ли вредителне, она нас благодаријаше увесељава и улаждава, к смиренију и кројкости води."

У другом поглављу, он говори о телима из којих се цео свет састоји. Говори о материји у свемиру, објашњава небеска тела и њихово порекло у васиони. Ту истиче и лепоту звезда, које се ноћу могу видети на небу:

" Каков је милостив Творец наш, кој нам је ношч свјетом Луне осветлио и у милион милионов звезда знаке љубови своје к нам открио"²³.

Наилазимо даље и на објашњења о постојању мноштва светова, разних планета, њиховим особинама, о кретању планета, а њихове сразмере табеларно приказује.

ИЗМѢРЕНІЕ.				
Величине небесныхъ тѣлъ въ Географическихъ миляхъ.				
Тѣла небесная.	Ширинѣ миляхъ	Округлостъ или обимъ поперечника въ миляхъ.	Поверхность окружности въ квадратныхъ миляхъ.	Тѣлесная величина или широкость въ Кубическихъ миляхъ.
1. Солнце	191,750	601,095	115,451,716,250	3,689,644,431,821,916
2. Меркуръ	700	2,198	1,537,600	179,503,333
3. Венера.	1,630	5,181	8,548,650	2,250,878,750
4. Земля.	1,720	5,100	9,288,000	2,661,560,000
5. Луна.	470	1,475	693,626	51,334,036
6. Марсъ.	1,140	3,579	4,080,244	775,246,360
7. Юпитеръ	19,370	60,821	1,178,118,266	3,802,358,468,737
8. Сатурнъ	17,170	53,913	925,686,210	2,049,005,370,950
9. Уранъ.	7,644	24,002	183,471,288	434,099,363,486

Таблица о сразмери небеских тела по Стојковићу

Слика 6.

Изучавао је Сунчев систем за који каже: " Под именом Солнченија сисѣми, разумева се Солнце и сви планети који около њега обрашченије своје совершавају"

... " Планети имају с земљом нашою велико подобје. Како јод земља тако и они светлости и шилоу своју од Солнца добивају."

Када говори о кометама, он наводи да код људи постоји страх од комета да ли би могле неку пропаст на Земљи учинити ?! Постоје размишљања, да ли комета путујући неједнаком брзином, може да удари у земљу и да се ту сруши... То су све питања , наводи Стојковић, која муче сваког човека и на која треба да се да одговор. У овом делу, Стојковић помиње Захарија Орфелина који је о овој теми писао у свом " Вечном календару" , и то да постоји могућност да ће наша земља бити уништена

²³Ј. Деретић, "Фисика"-фрагменти, Нолит, Бгд 1973.год., стр.109.

једном од комете. Атанасије Стојковић побија ове тврдње; говори да од како су људи почели посматрати комете није се ништа догодило што би ове људске страхове оправдало.

"..Комета земљу с њуџа својејо скренуџи не може."....." Земља се движе (креће) с џаком скоросџију (брзином) около Солнца, која је скоро сџо шездесет џуџа вјашча (већа) оџ скоросџи избачена џанетџа. Скоросџ комете јесџ јешче вјашчџа."

Па се можемо упитати " Каково велико дјесџвије моју дакле она џелеса једно у друџом взаимно (узајамно) џроизвесџи, која џако скоро једно џоред друџоџ џроџерче." Даље Стојковић наводи примере појављивања комета, које нису учиниле ништа Земљи, биле су јако удаљене од Земље. Као закључак о кометама, Стојковић наводи да она може утицати на ниво морске воде , па да буде већа плима и осека или проузроковати неке непогоде услед кретања комете кроз ваздух.

У истом поглављу Атанасије Стојковић говори да је Сунце извор светлости, али и извор живота. Он каже да је Сунце само извор светлости, оно греје, али није " оџањ " (ватра). Јер да је оно " оџањ " како бисмо се више Сунцу приближавали то би топлота расла. Међутим, већа је топлота на површини Земље него у висинама, у ваздуху. И што смо даље од површине Земље , све је хладније. Чвршџа тела у којима има више огњених честица, када се оне помешају са Сунчевим зрацима, чине већу топлоту. Стојковићева објашњења разних природних појава, су изузетно сликовита описана, са пуно детаља, што „Фисику“ чини још приступачнијом народу.

Постављајуџи питања: *"..... како може Земља всјакаџо џода оно исџо оџсџојаније около својејо солнца задржасџи ?", " Чџо држи Луну да она к земљи не џриближује се? ",* он даје и одговоре па тако објашњава силу теже : *" Сила џјажесџи ... није само на земљи и џри земних џелах. Она је и џо целому миру расџросџерџа. Она џривлачи луну и земљу нашу остџавиџи јеј не доџушча", " Чрез всја небесна џелеса царсџвује ова исџа сила џјажесџи или ова исџа сила џриџјаџелџаја. "*

У III поглављу Стојковић говори о Земљи као небеском телу. Велику пажњу посвећује кретању Земље око своје осе и око Сунца.

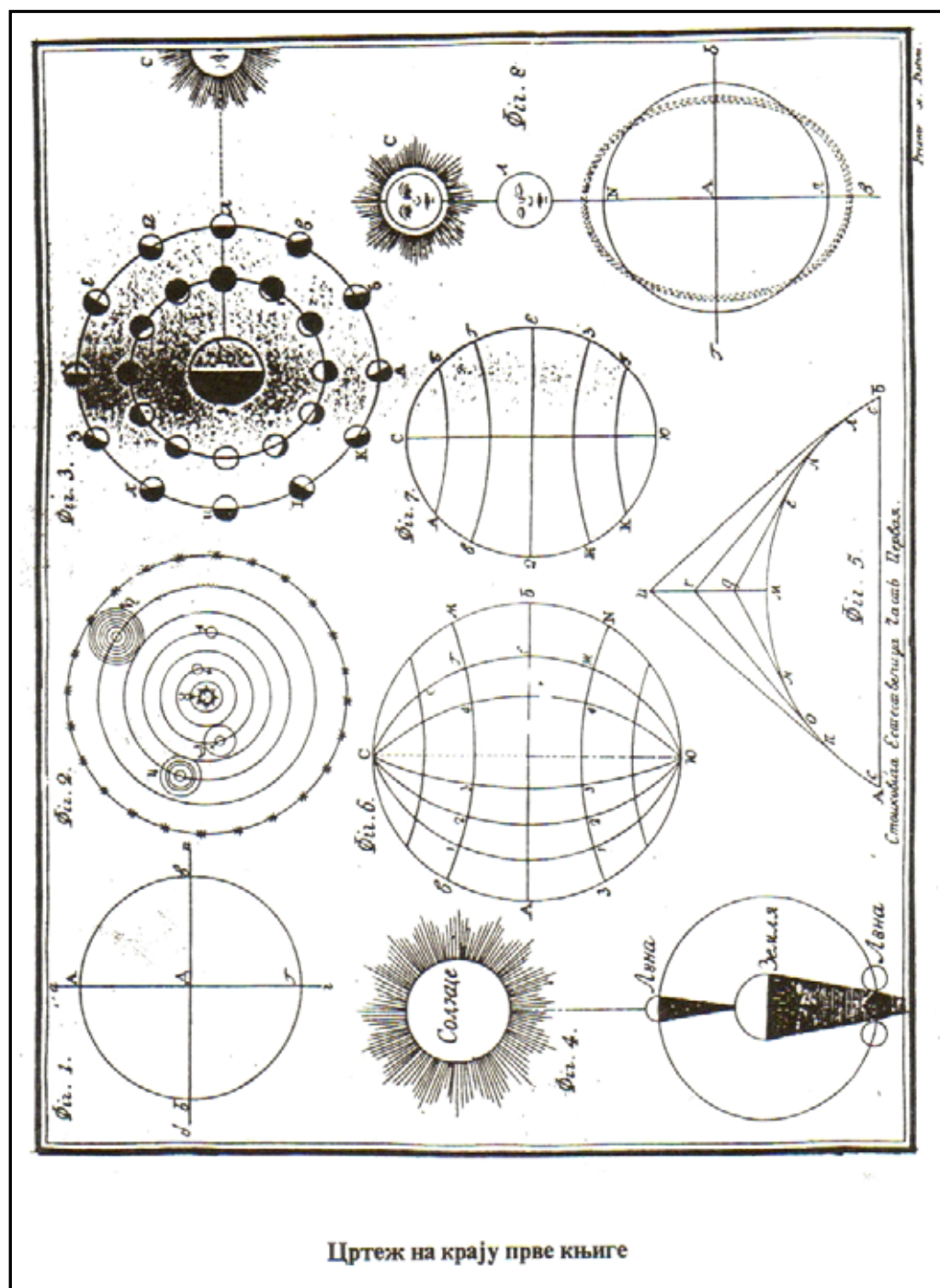
" Движеније којим се земља движе јесџ равнообразно. Она на џуџу својему о ничџо не удара. " Стојковић се пита како ми онда не осећамо ово кретање Земље, како се ствари не померају при овом кретању?

" Но средоџочије џјажесџи зданија остџаје всеџда џодуџерџо или се земља окреџала ил не окреџала, иџо зданије за џо џоложеније своје ни мало не меџа, ниџи се на коју

сѿрану ѿба." У наставку аутор објашњава промене које настају при кретању Земље: о настанку дана и ноћи, о временским зонама. Он говори о лепоти ноћи, о времену када ноћ наступи, када се све живо одмара човек, биљке, животиње. Прелеп је осећај када све утихне и настане мир и тишина; а опет све што живи радује се и новом дану: *" Все чѿо живи : древо, ѿрава, цвѣѿ, радују се да ће обношч ,роса ослабљене уде их укреѿиѿи! Зором је все у јесѿесѿву весело! "* У истом поглављу Стојковић пише о унутрашњости Земље , о њеној површини и променама на површини. Даље говори о планинама , вулканима, земљотресима. Објашњава настанак извора, пише о потоцима, рекама , језерима и водопадима. Веома сликовито објашњава и настанак годишњих доба.

Он доказује да Земља има облик лопте. Да је Земља равна плоча пише Стојковић, све на њој би било исто. Били би једанки животни услови, свуда иста клима, исти излазак и залазак Сунца. Али Земља је округла и *" округлосѿ ѿричињава да на Земљи величајше разнсѿвије вешчеј и ѿвореј биѿи може... Ниједна ѿочка на нашеј Земљи није друѿој равна. Все је различно ."* Због овог облика Земље постоји различита клима, различити обичаји и начини живота људи на њој. Људи су различити по изгледу, различите су биљке и животиње. Даље Стојковић каже : *" Једна сѿрана има вјашчу ѿоѿлоѿу од друѿе . Овде је вечно леѿо, овде вечна зима. Овде красосѿа и изобиме у свакому роду, онде само ѿде која ѿравчица озеблу и ѿечалну ѿлаву своју воздвѿнуѿи може. "* На крају он закључује: *"... На Земљи нашеј не има два зерна ѿеска, не има две ѿравчице, које би једна друѿој со всем равне биле, два сасвим ѿодобна и равна биѿа, два сасвим равна човека."*

" Коѿда би Земља округлосѿи лишена и само равна , једном ѿаѿиру ѿодобна била, разлике ове не би на њеј биѿи моѿле. Овако обаче разнсѿвије ѿвареј всуду царсѿвује, всуду се види ѿосѿеѿеноје јих совршенсѿво."

Слика 7.

Ову прву књигу своје "Фисике " Стојковић је посветио Василију Крстићу, Теодору Аврамовићу и Теодору Зикићу, својим професорима у знак захвалности за стечено основно знање.

Поштованом господину

ВАСИЛИЈУ КРСТИЋУ

парохи румском и намеснику
Протопопијата митровачког

Благородном и високоученом
господину

ТЕОДОРУ АВРАМОВИЋУ

краљевском проинспектору народних
училишта у округу великоварадском

и

Поштованом господину

ТЕОДОРУ ЗИКИЋУ

парохи мартиначком
предрагим својим учитељима
у знак своје вечне благодарности
за примљене од њих прве основе знања
први део овај
посвећује
искреним срцем

п и с а ц

Садржај посвете, преведен и преписан савременим писмом

Честнијшему Господину

ВАСИЛИЈУ КРЕСТИЧУ

Парохи Румскому и Намѣстнику
Протопопіата Митровачкаго.

Благородному и Высокоученому.

Господину

ТЕОДОРУ АВРАМОВИЧУ

Краљевскому Проинспектору Народныхъ
Училищъ въ крузѣ Велико-Ва-
радскомѣ

и

Честнијшему Господину

ТЕОДОРУ ЗИКИЧУ

Парохи Мартиначкому

Дражайшимъ своимъ Учителемъ,
въ знакъ вѣчныхъ своєї благодарности,
за пріятыя отъ нихъ первые науки начала,

Первую часть сию

посвящаетъ

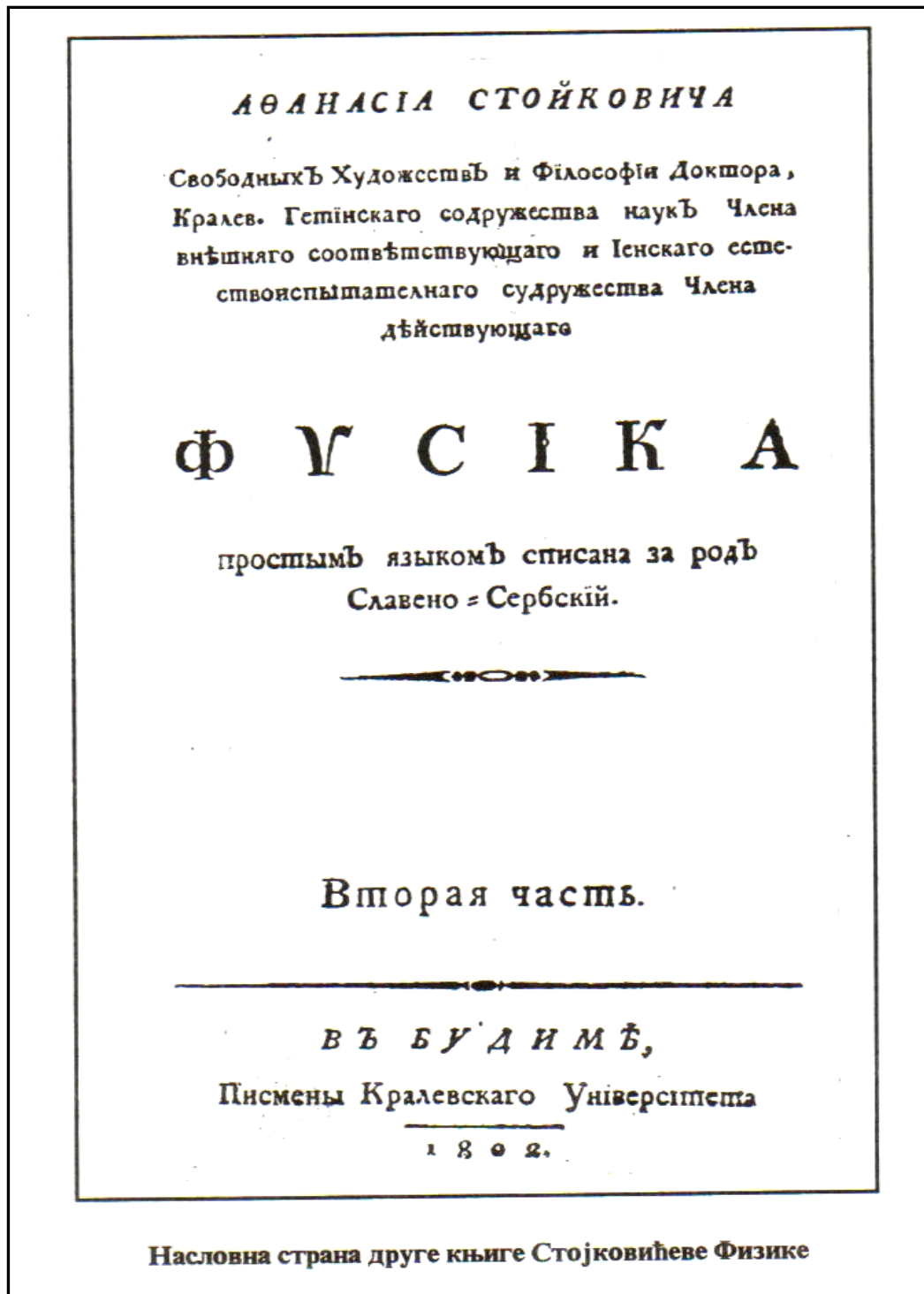
искреннѣйшимъ Сердцемъ

Списатель,

• 2

Стојковићева посвета првог дела Физике својим учитељима у Румској гимназији

6.2.2. II књига Стојковићеве "Физике"

Слика 8.

У II књизи наставља се последње поглавље из I књиге, и то о Земљи. Када описује горе (брда) каже: " *Колико се више красоти јесѿесѿвених види с једне ѿоре, нежели коїда на равнини сѿојимо!* ", " *Кој је икоїда с високе ѿоре на лежаишеје околу ње у долинах ѿоље їледао, онај зна у каквом је он неизїлаїоланом восѿроженију био видећи ѿолику їесѿроїу...*" Писац даље говори о морима, о боји и укусу морске воде, са усхићењем описује да се у току ноћи море по површини пресијава: " *Море има на ѿоверхности својеј обноиш неки великасти свјеї кој їуїешесѿвеником їпрекрасно је ѿозориїиїе їредсѿавља.* " Сликовито описује и дубину мора, затим пише о испаравњу морске воде. У једном опису он море пореди са срцем човека: " *Чио море наједних местїах усїуїи, ѿо оно заїо на друїх ої земље оїузима. Море јесї ѿодобно серциу человјеческому. Серце неїресїтано ої једне сїране кров у себе їријма а на друїу даје. Тако и море.* "

Кроз опис буре и олује, Стојковић исказује осећања која се у њему јављају па као да сликом приказује време када се бура спрема, време колико траје и моменат када се све утиша. Интересантан је опис ноћи: " *Все силе на верхности земној оїїочивајуї, ѿоља, леси и лесни їеснойевци молче, цвєїи се заїворају... и їоржесѿвено је молчаније їросїиїе се даљше и даљше. Великоје и величесѿвеноје молчаније ноиши!* Кроїкаја високаја сен їрима мудреца у їиїаја своја обїаїија."

У новом IV поглављу говори о светлости. Објашњава преламање и одбијање светлости, истиче велику брзину светлости и говори о појавама које доводе до преламања и одбијања светлости. Даље, он описује боје, објашњавајући њихово порекло. Каже како боје утичу на човеково расположење, које нас чине расположеним а које тужним: " *Како нас не увесељава їлавєїности безоблачнаїо и ведраїо неба! Какова чувсївованија не їроизводи у нами баїрјанаја зора и вечера червеносї, у каквом се великолеїију не їоказује височесѿвеноје завєїа Божија с человјеки знаменије (дуїа) !* " Писац објашњава како настаје боја којом је неко тело обојено и како тело привлачи тј.одбија зраке:

"... ми ону фарбу їшєлу дајемо коју їшєлу највише ої себе оїбија или ако две, їри и више оїбија, која се из њих роди коїда би их смешали. Она червена чоха није у себи червена, но нам заїо червеном їредсѿавља се чио једину само червену луча фарбу ої себе оїбија а їрочих шесї к себи їривлачи и їроїуїава."

Писац каже да се човекова душа просто увесељава што се свуда, где год погледамо, око нас налазе боје. Истиче зелену боју која просто одмара човека: " *Какова доброїа Творца, браїије моја, да їраве, лисївије и їрозјабеније зеленосїију одејана и*

украшена јесу, зеленостију која је здравију и целости очес наших сиособнејша фарба." Стојковић говори о сенкама, о ноћним привиђенима. Пита се зашто се људима ноћу причињава да нешто виде? Зашто им се то не дешава дању? Одговор на то он даје говорећи да је у природи све једнако, да ако нечега нема по дану, онда га нема ни ноћу по мраку. Привиђења су у ствари створили људски умови, они су плод људске маште. На крају овог поглавља говори се о топлоти. Писац описује да се тела шире на топлоти, а на хладноћи скупљају; да се тела преобраћају мењањем топлоте, па постоје тврда, течна и воздохопободна тела. Даље пише како се топлота преноси са топлијих на хладнија тела, па о томе ко су проводници топлоте.

У V поглављу говори о ваздуху. Описује особине ваздуха, притисак и тежину, говори о барометрима. Истиче какву корист имамо од тежине и притиска ваздуха спомињући шмрк, прскалицу. Пише о стишљивости и растегљивости ваздуха. Описује ваздушни омотач око Земље (атмосферу), говори о врстама ваздуха. Тако он каже: "Аџмосфера ова јесті месіо іде се вејри раждају, јесті месіо у којему облаци изображавају се, који нам благодіџну кишу дају или нас с оіњеними молнијама сіпраше или видом и іоложенијем својим очи наше увесељавају..."

Стојковић под "воздухом" подразумева гасове и говори о две врсте гасова:

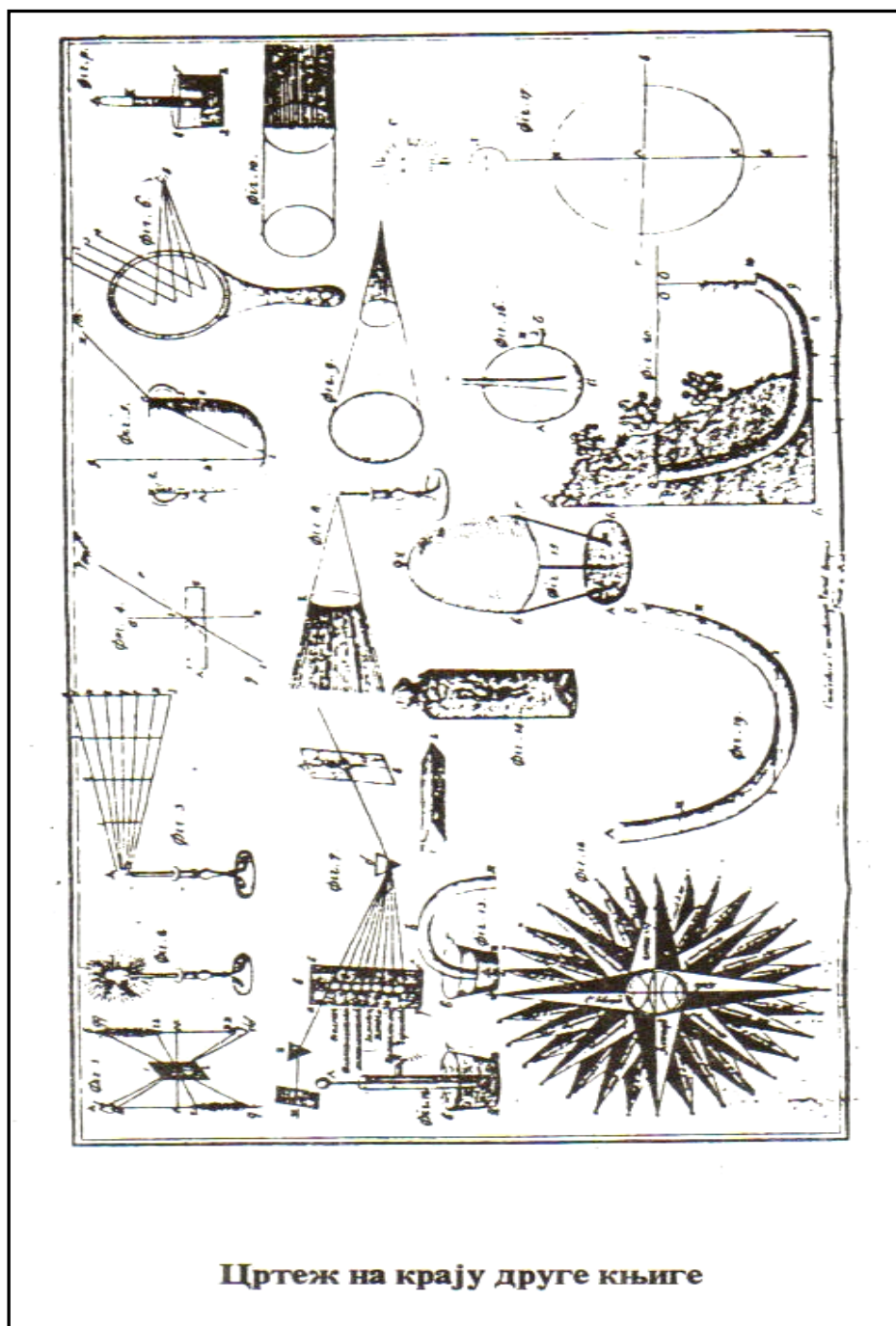
- "дихаџелни" у којем човек, животиње и биљке могу живети ватра горети. Ту подразумева наш општи ваздух "аџмосферически" који се налази око Земље и чисти ваздух тј. "жизнени" који сва жива бића удишу
- "убиваџелни" у коме ни једно живо биће не може живети. Ту су многи гасови међу којима по Стојковићу треба разликовати: горећи или запаљиви "воздух", угљенокисели "воздух" и удавителни или нечисти "воздух"

До краја друге књиге он пише о аеростатичној лопти (балону) помињући њене проналазаче. Даље говори о важности ваздуха у вези здравља човека. Истиче важност ветра којим се растерује устајали ваздух те да ветрови поспешују здравље свих живих бића: "Да мерџви іокој воздух не іоквари и оі іџуду рождене болесіи земљу не обезнароде, содржавају блаіодјетелни вејрови воздух у всеідашњему движеніју."

Стојковић наводи постојање разних врста ветрова различитих имена. Наводи пример за североисточни ветар који дува у Руми: "Тако у Срему околo Руме северновосіочни вејр зову Сеіединац, а у Будиму јужнозаіадни зову Балаіонац. Но кој је у Руми Сеіединац, онај неће биіи у Будиму іо, ібо би иначе іроіив себе дихаіи морао."

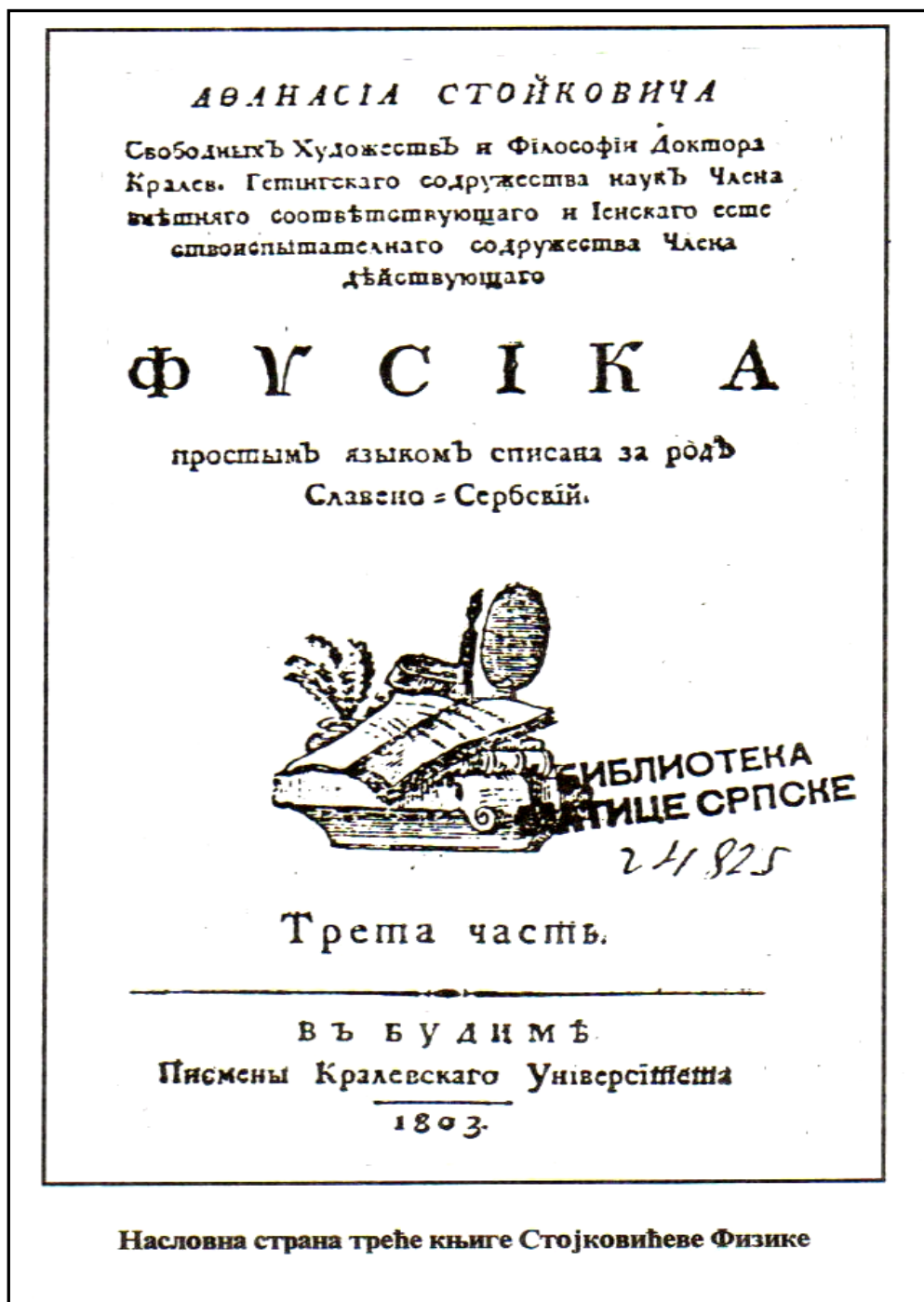
Када говори о вихору он пише: "Ако два вејра једин іроіив друіаіо дихаіи іочну, іо они, на оном месіу іде се сасіану, обрашчавају воздух у окруі. Ово је вихр."

VI поглавље започиње објашњавајући постојање воде у сва три агрегатна стања, о особинама воде, као и о сујеврјима везаним за воду. На крају друге књиге Стојковић говори о електричном и магнетном пољу. Помиње ел.машину, проводнике електрицитета, Франклинов опит са гвозденим шипком и громом.

Слика 9.

6.2.3. III књиѳа Стојковићеве "Фисике"

Слика 10.

У овој књизи говори о појавама у ваздуху. описује маглу, росу, мраз, кишу, снег, поледицу; објашњавајући како све ове појаве настају. Занимљив му је опис кружења воде у природи: " *Чрез шесті тиисјашч љеті убо ѿреображава се вода у кишу, снеі, росу и лег: ѿако доліо она намокрава земљу и тиітаније даје ѿрозјабенију, ѿако доліо служи она к тиітију живоітих и человјеков...*" Када говори о топлоти Стојковић каже: " *Оіѣ је у вoздуху, оіѣ је у води, ибо оба ова тиела не би иначе тиечна биіти моіла. Оіѣ је у человјеку, у крoви, у мијасу, у кoстіи, кој (коіда руке oзебу) тиценијем у движеніје тиотіавља се.*" До краја овог поглавља говори се још о грому и муњи, са објашњењем како настају и побијајући сујеверја која о томе владају нпр. да " *светіи ѿрок Илија ѿмљавину ѿричињава возећи се на коли*".

При преласку на VIII поглавље Стојковић се прво обраћа читаоцима; да ће он сада да пише о стварима и појавама које би можда боље објаснио неки стручњак, који је учио медицину и морао слушати " *јестіесітвену особену истіорију*". Писац говори како се у природи стално све мења, при томе наводи " *да се всака тивар у движеніју нахои и да ниједне тивари на Земли није, која би совершенно уіокоју била. Целиј мира сосіав јесті у неіресітаном движеніју...*" Значи све у ѿприроди се креће и мења, чак и у уіироби Земље се сіално неітио дешава: "... и на оном месіу, іде ми движеніја не видими и іде ми іокој мислимо, дејсітвује јестіетіво и заісіа у іокоју није.."

Према Стојковићу постоје три врсте кретања:

- " *механическоје*"
- " *оріаническоје*" и
- " *слободноје движеніје*"

Даље он наводи да постоје три царства у природи:

- царство живих бића (" *живоітих*")
- царство биљака (" *іроизрасіенија*")
- царство мртве природе (" *искоіајемих*")

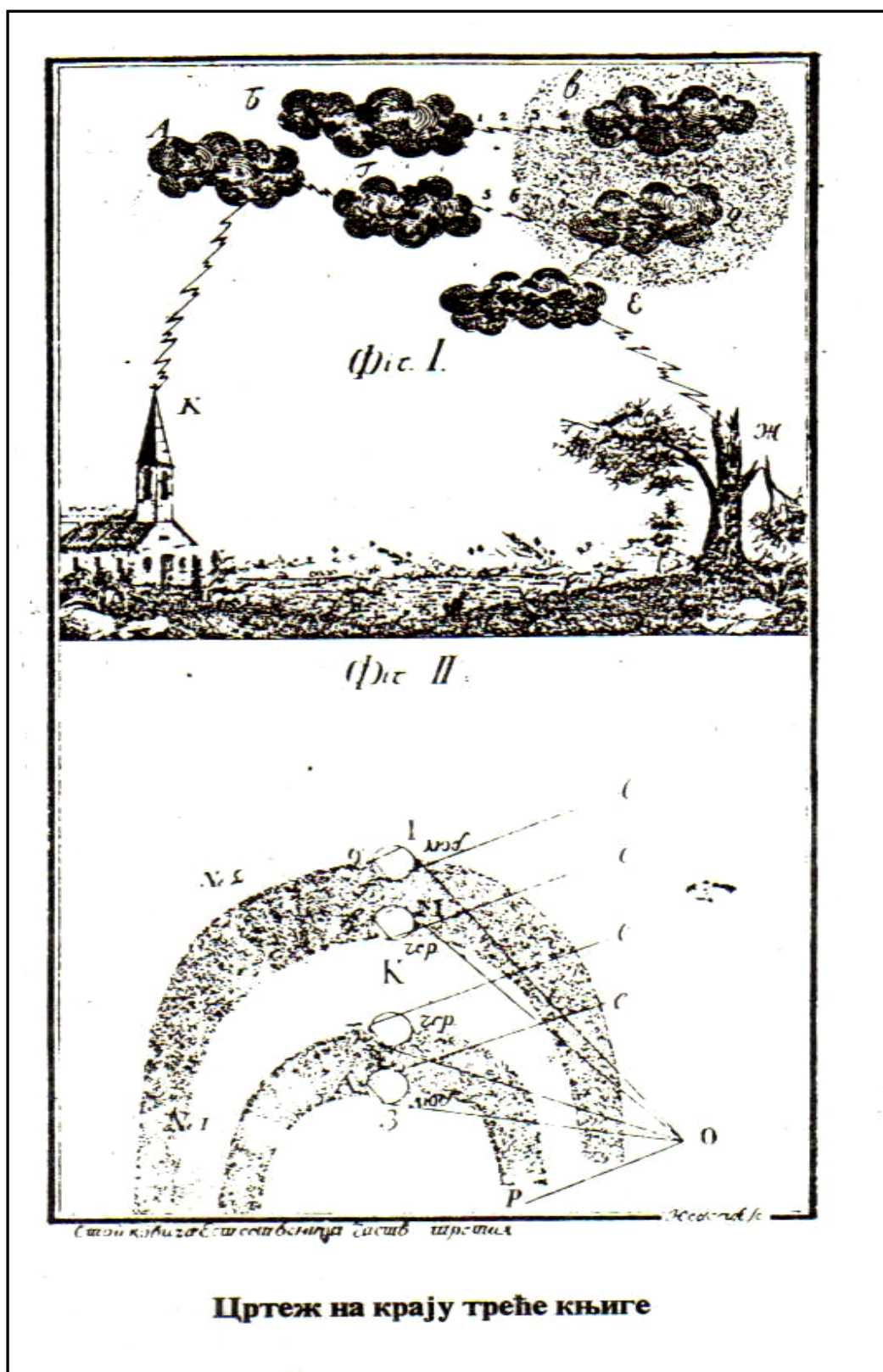
Царство живих бића где владају све три врсте кретања се може поделити на 6 класа. То су : сисари (" *сисајушчаја*"), птице, водоземци (" *земноводнаја*"), рибе, кукци – инсекти (" *насјекомаја*") и црви, глисте (" *червије*").

Када говори о животињском царству писац наводи: " *всјаки лисіи верви живоітиими, хоііја их невооружено око и видеіти не можеіи.* " , ... " *всјаки цветіак свој собсітвени мир живоітих има...*" Биљке се од живих бића разликују, пише Стојковић по томе што немају слободног кретања.

У царству биљака он разликује 6 класа: плесни, маховине, гљиве, траве, жбуње и дрва. У царству мртве природе су разне земље, камење, руде и окамењена тела живих бића и биљака. На крају ове књиге он истиче предност човека над осталим живим бићима. Истиче потребу човека да се бори против сујеверја.

Сујеверје је било јако заступљено у оно време. Стојковић је кроз целу "Фисику" истицао да сујеверје треба да се искорени. Он пише: *"сујеверија су измишљена оћ лећомислених и неразумних људи, који су или чћо добро ћосћћћнућћ или оћ каковаћ зла удаљћћ се хоћћли, а не знајућћ ћраваћ к ћому средсћва несћособна и сујећна јесу ућћћребљавачћ ћочели"*. Он пише да сујеверни људи, када се разболе не зову лекара, него неку бабу која ће болесног излечити бајањем и врачањем. Стојковић наводи да су и у Срему људи веровали у вештице, а жене обележене као вештице, осућћвали на смрт, или батинама из нћх истеривали ћавола. Даље, он говори о бесмислености веровања у гатање судбине.

Празноверице везане за нпр. око кад заигра, уво кад зазвони, он овако објашњава: *"Пћћћћћћћ уха не значћћ ни зло ни добро. Нека ћћ ћћћћћ уха цели ден, заћћ нећћш ћласа никакова чућћ, нимало се не бој."*, *"Не мћси да ће кукавица оћределићћ ћеби дне живочћа ћвојећо чћслом својећо куканија. Она кука заћћ чћо је кукавица, а и онај је ћрава кукавица кој ћеном куканију верујечћ."* Стојковић каже да сујеверје човека уназаћује: *"Сујевери ћубћћ чесћ именује, здравије, сћокојсћвије живочћа, живочћ и вечно је блаћћћлучје."* Он пише да сазнања о природи свуда светлост распорстиру и сујеверје разгоне. *"Человјек кој с јесћсћвеном науком (с фисиком) није ћознаћ, ћада из јединаћ заблужденија у друћо."* У закључку свог излагања писац позива све читаоце да се боре против празноверја: *"Нека се всјачи ћоћрудћћ к разоренију овоћ враћ асћоскојсћвија нашећо, ћоћко колико више можећ. Человјесћсво ће му блаћодарћћћ. Совјесћ ће му наћражденије даћћ."*

Слика 11.

6.2.4. О "Фисици" на крају

"Фисика" је доживела велики успех . На њу је било претплаћено 1262 " иренумеранија", а продата је укупно 1851 књига. Због свега тога са великим задовољством и искреним поштовањем писац је своју III књигу фисике посветио својим читаоцима. Стојковић се трудио да пише лаким и разумљивим стилем: *"Когда би и силу Раичева и сладости Обрадовичева језика сјединиши могао ..."* У својој намери да просвећује народ успео је и више него што се у оно доба могло очекивати. За његов труд Стеван Милованов каже: *"... за њај рад је показао колико сиреме , да се доиста чудити морамо, ње по њома и поносиши са њаквим човеком у њом пољеду; ишио у нечем није исјало, као ишио треба, није кривица његова, нећо њадање научне ситрује и у других народа ."*²⁴

Претплатника на "Фисику" било је заиста много. Ту су се нашли митрополит Стратимировић, а за њим епископи: вршачки, темишварски, па следе архимандрити и житељи манастирски, на крају грађанска лица итд. Многи су покушали да Атанасија Стојковића одговоре од писања овог дела, истичући да наш народ није тада још био за књиге. Да су само тако размишљали и веровали у то многи наши тадашњи писци не би својим књижевним радом ни отворили пут књизи и науци да се развије до данашњег дана. На такве савете Стојковић је знао да одговори: *"Има народа , где и ширјовци и женски пол а и сами земљегелци читају, а има и њаких , где ни свештеници не читају"*, па он пита затим: *"Који су срејнији, који поросвећенији, чије се име више слави; зашио су Грци оставили за собом вечну славу, и зашио се дрући народи већ заборављају?"*²⁵

Доста потешкоћа писцу су задавале речи које су у физици биле потребне а код нас их тада није било. Многи изрази којима се Стојковић служио су данас измењени. Ево неких примера: *"Вештество"* је данас материја , *"сѣихије"* су природне силе, *"јестество"* је природа, *"движеније"* је кретање, *"скороси"* брзина, итд.

"Фисика" је у тадашњој читалачкој публици дочекана као израз општих потреба. Доситеј Обрадовић ју је са одушевљењем примио говорећи о њој да ће *"не само садашњему, нећо и будућим родовом ошварати очи разуменија и милионе њима показивати светова."*

²⁴ Стеван Милованов , Физика у Срба , Нови Сад 1886. год., Летопис МС CXLV, стр.20

²⁵ Стеван Милованов , Физика у Срба , Нови Сад 1886. год., Летопис МС CXLV, стр.9.

Ово дело има велики историјски значај, али такође и документарни значај, јер је у њој описано градиво према степену науке у оно време. После "Фисике" у 19. веку кренуо је даље развитак свих природних наука. Стојковић је по својим схватањима показао да је напреднији научник од својих савременика. Његова предност истакнута је при објашњавању материје и њеног кретања, повезаности тела у васиони. Кроз целу "Фисику" писац се обраћа својим читаоцима трудећи се да им све објасни. Код Стојковића се у овом делу осећа предромантичарска лирска атмосфера. Нарочито су уочљиви његови лирски описи ноћи, зоре, Сунца... Због тога је Атанасије не само научник него и велики уметник и стилиста.

За крај излагања о овом делу, ево како неке познате личности наше књижевности карактеришу "Фисику":

Јован Деретић каже: *"Оно што је Раићева "Историја" у области националне историографије то је „Фиска“ у области природних наука, велика синџеза, књишно дело које је дуго остало непревазиђено. "Фиска" је и до данас сачувала извесну свежину, занимљивост, иако су знања која се у њој излажу, углавном одавно превазиђена. Она показује како се доживљавала природа, као и наука и поезија."*²⁶

Стеван Милованов: *"Ако све узмемо у обзир, не догамо, да је писање у овој Фисици уопште врло живо; да је Стојковић свуда знао већто и лако представити оно о чему пише, лако је пројумачити што сам ју радо читао и што ју зацело, свако радо и са задовољством читати мора."*²⁷

Ђорђе У. Крстић поводом двестогодишњице, читајући "Фисику" пише: *"...све у Фисици је написано у једном поетичном одушевљењу, за лепоте природних појава, прејуно је просветитељских дисеја, са лепим живописним објашњењима, иако да је читање популарне Фисике морало одушевљавати пре 200 и више година."*²⁸

Стојковић је држао јавна предавања, трудио се да оформи кабинет физике, и уопште развијао значајан рад на универзитету. При томе је објавио неколико великих радова у својој струци. Радови су били великог обима, писани на руском језику, за студенте руских универзитета.

Следи списак поменутих дела:

- 1) *О воздушних камњих и јих происхожденији (О метеорима и метеоритима и њиховом пореклу) 1807.год.*

²⁶ Ј.Деретић, "Фиска" фрагменти, Нолит Бгд, 1973. год., стр. 233.

²⁷ Стеван Милованов, Физика у Срба, Н.Сад 1886.го., Летопис МС СХLV, стр.18.

²⁸ Ђ.У.Крстић, Поводом 200год.-читајући прву срп.Фисику, свеске МС, бр.37, 2001год. св.11

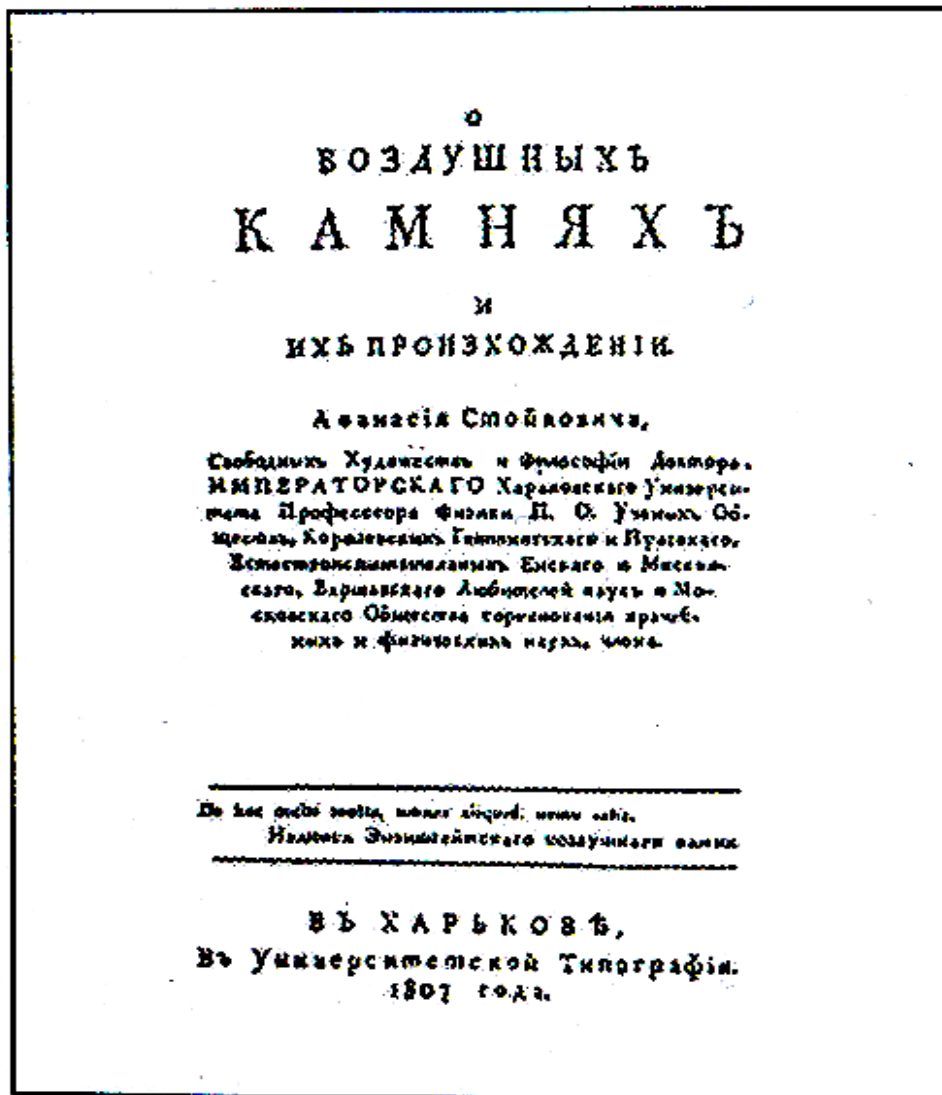
- 2) *О јавленијех њорогов и њрочеїо в воздух , називајемих фатїа морїана(О њојавама њрагова и осїалої у ваздуху названої фатїаморїана) 1808.год.*
- 3) *Началнија основанија умозриѡелној и оїиїној физики њо новеїшим оїкрїиїїјам (Почейїне основе айїїракїїне и екїї.физике до најновиїїх њроналазака)1809.год.*
- 4) *О ѡреохранениїи себиїа оїї ударов молниї во всех случаїах жїзни (О личнои чуваїу од удара ѡрома у свим животоїним ѡриликама) 1810. год.*
- 5) *О ѡричинах дїелаїуїчих воздух несїособним дїа дїханиїа и о средсївах ѡредохранаїуїчих оїї совершеної ѡрчи (О узроцима коїи чине воздух неїїоїїребїивим за дїсаїе и о средсївима коїа заїиїиїуїу од ѡїиїуних оїиїеїеїа) 1811.год.*
- 6) *Сисїема физики (Сисїем физике) 1813.год.*
- 7) *Началнија основанија физическої ѡеоїрафиїи (Почейїне основы физичке ѡеоїрафиїе) 1813. год.*
- 8) *Началнија основанија физическої аїїрономиїи (Почейїне основы физичке аїїрономиїе) 1813.год.*
- 9) *О саранче и сїособах иїїребїениїа јеїа (О скакавцима и начину њїхової иїїребїеїа) 1825. год.*
- 10) *О оїїводах молниї и ѡрада (О одвоїеїу –деривациїи муїе и ѡрада) 1826. год.*
- 11) *Заїиїиїчениїе ѡрадових оїїводов (Заїиїиїїа ѡроїиїїрадных средсїава) 1826.год.*
- 12) *Сисїемаїиїическоїе изложениїе обезводїениїа мокрої ѡочви (Сисїемаїиїско излаїаїе о одводїаваїу ѡдводної земїиїиїа) 1827. год.*
- 13) *Теорейїическо-їракиїическоїе насїавїениїе о виноделиїи (Теорейїско – їракиїичне ѡїуке о винарсїїву) (превод са француског ,1830.год.)²⁹*

6.3 "О ВОЗДУШНИХ КАМЊАХ И ЛИХ ПРОИСХОЖДЕНИИ"

За прво наведено дело " **О воздушних камњах...**" везано је доста тога занимљивог , па ће у овом дипломском раду , само о њему бити и речи. Као прво ова књига се сматра првом монографијом о метеоритима у свету, а њено објављивање је утицало на развој руске метеоритике. Захваљујући тематици и обради ове књиге ,

²⁹ Ђ.Арсенић, Атанасије Стојковић 1773-1832.год., Институт за нуклеарне науке " Винча" ,Бгд 1995.год., стр.40.

писац је стекао част да је једно брдо у Тунгуској области добило име **брдо Стојковић**. Као професору на универзитету, Стојковићу је у руке доспео комад "ваздушној камена" који је 1787. год. пао код села Жигајловка у Харковској губернији. О овом метеориту данас постоји огромна литература. Стојковић се заинтересовао за овај феномен и почео се бавити истраживањима око тога, да би све резултате и објавио у поменутој књизи. На основу расправе на тему Стојковићеве књиге, коју је изнела Јелена Милоградов-Турин, сазнајемо да та књига обухвата податке о свим забележеним падовима метеорита, и изложене су све хипотезе о њиховом пореклу. Детаљније о књизи ова ауторка говори у својим расправама. Занимљив је Стојковићев латински мото који је употребио у књизи: "Сви знају о томе, свако помало, а нико довољно".

Слика 12.

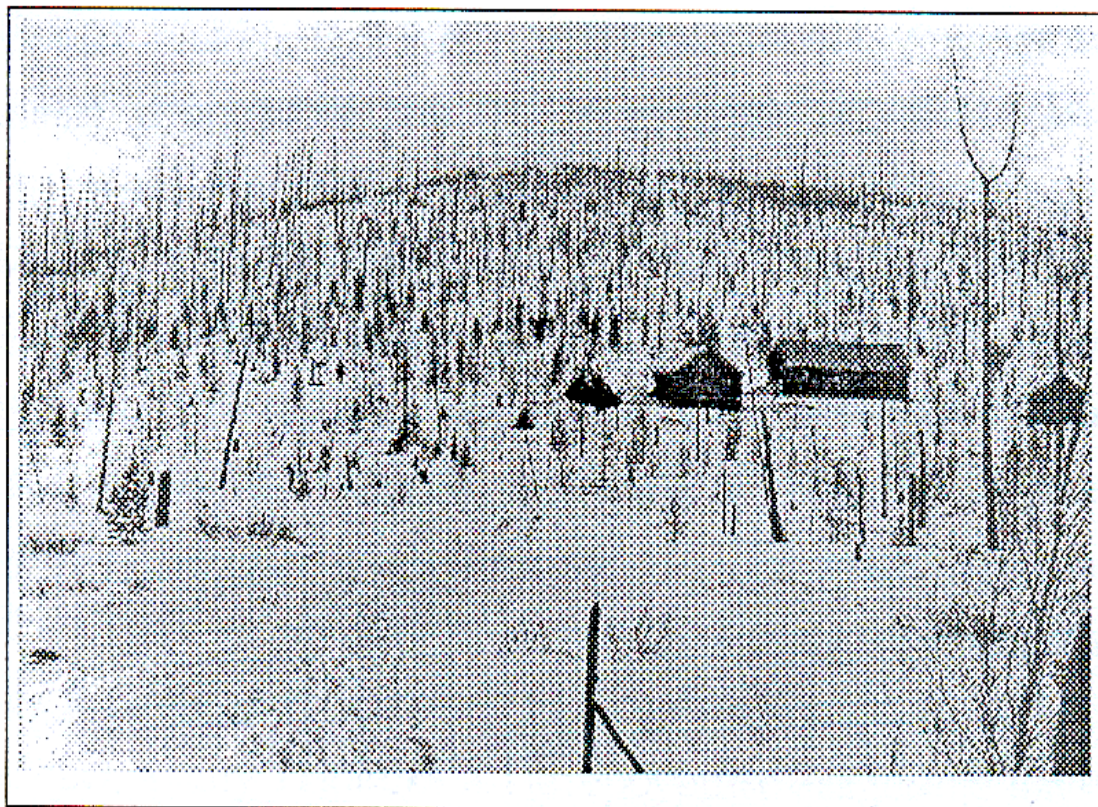
Веома је значајно и интересно рећи нешто више о брду које носи назив нашег научника Атанасија Стојковића. У часопису за историју и културу науке *Флојисџон* из 2001.год. постоји чланак о томе; аутор је Јелена Милоградов Турин. У чланку се наводи да ни српска ни западна јавност до скора није била упозната са чињеницом да у Сибиру на месту где се догодила Тунгуска катастрофа, постоји брдо које носи презиме једног Србина –Атанасија Стојковића. На том месту се налази велики број брда и гребенова и сва она носе називе према презименима познатих стручњака за метеоритику, како руских тако и страних. Називе брдима је дао познати истраживач Тунгуског метеорита , **Леонид Алексејевич Кулик**.

Бирајући међу српским стручњацима он се определио за најславније и за оне који су радили у Русији. Леонид Алексејевич Кулик је 1924.год. завршио минералологију на Лењинградском универзитету. Он је почео да скупља податке о поменутом метеориту још 1921.год. Био је вођа 6 експедиција на место пада овог метеорита у периоду 1927-1939.год.

Слика 13.

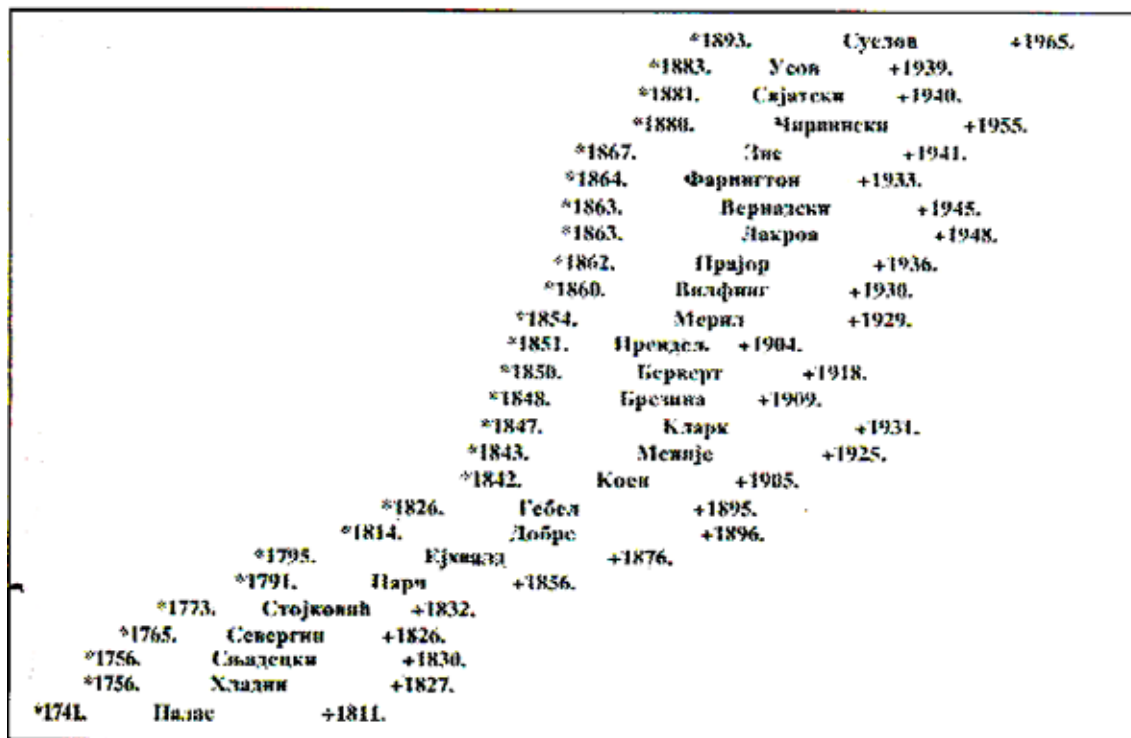
Само брдо Стојковић налази се у средини котлине, делимично окружено мочваром коју оивичује зид старог кратера чији су део данас видљива узвишења. На слици број 16 се види да је највећи број брежуљака поређан око централног брда Стојковић.

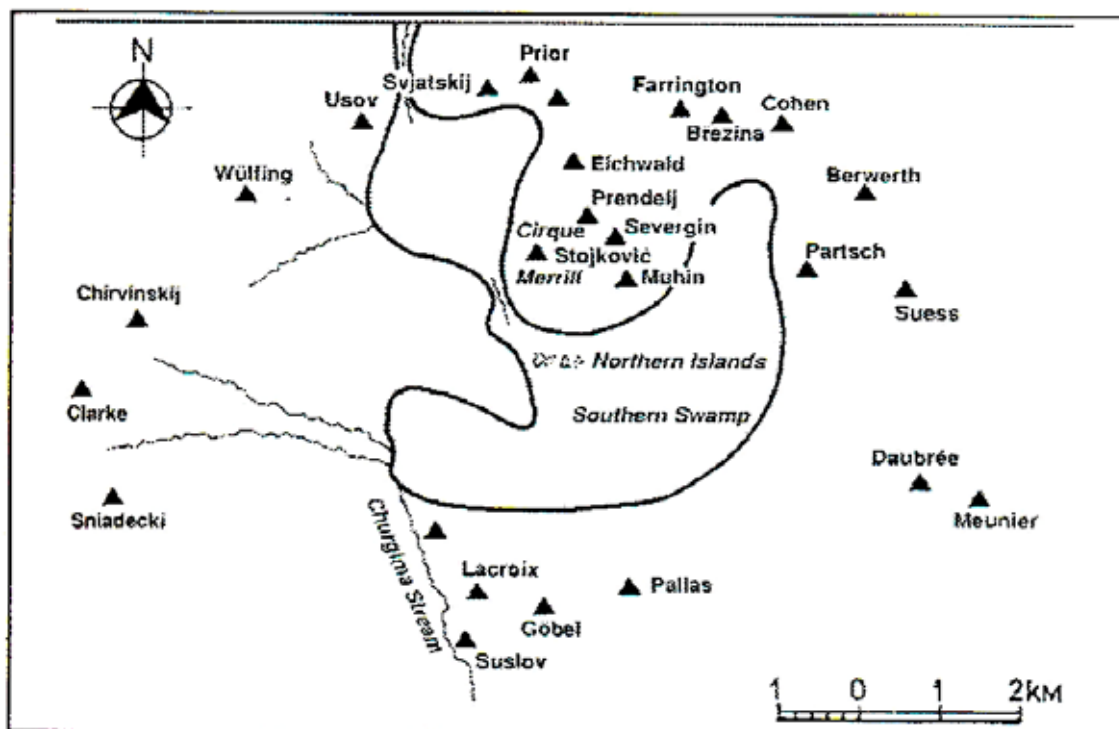
Слика 14.

Ово брдо (слика број 14) је очврснута магматска лула, давно угашеног вулкана, изнад чијег гротла је 1908.год. експлодирало Тунгуско тело. Висина чак и највиших брда не прелази 200 метара изнад нивоа оближње реке Хушмо. Само брдо Стојковић је високо 150 м. Геолошки, цела ова област се налази на Сибирској плочи.

На слици број 15. се налази графички приказ познатих природњака- метеоритолога чија је презимена Кулик дао брдима око епицентра пада Тунгуског космичког тела.

Слика 15.

Слика 16. шематска карта области пада метеорита

Стојковић се посмртно нашао у достојном друштву научника, што показују биографије истих чија су презимена дата брдима.

И на крају, Јелена Милоградов Турин каже: " Жеља за славом Стојковићу се испунила на необичан начин. Презиме Стојковић ће трајно остати на руској земљи.

Биће " бесмртан", како само значење имена Атанасије каже."³⁰

6.4. КЊИЖЕВНА ЕПОХА КОЈОЈ ЈЕ ПРИПАДАО

АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ

Да бисмо разумели ставове и поруке записане у књижевним делима Атанасије Стојковића, треба нешто више рећи о времену и приликама у којима су његови радови настали. Период у српској књижевности, од појаве Доситеја Обрадовића 1783. год. па до првих књига Вука Карацића 1814. год, може се назвати **Доситејевом епохом**³¹. О овом књижевном раздобљу, којем је припадао Атанасије Стојковић, заједно са другим војвођанским писцима писао је Светислав Марић, Јован Деретић, Јован Скерлић, и многи други, објашњавајући карактеристике овог раздобља, начине изражавања писаца тог раздобља, као и поруке садржане у делима ових писаца.

Поред Атанасија Стојковића познати су и војвођански писци Захарије Орфелин, Јован Рајић – песници; Глигорије Трлајић, Милован Видаковић, Јоаким Вујић и многи други. Стари војвођански писци пишу на начин доступан просечном српском читаоцу тог времена. У то доба Доситеј Обрадовић је био најутичајнији писац. Он заузима средишњи положај у овој књижевној епохи јер други писци раде или под његовим непосредним утицајем, или следе идеје за које се он залагао.

Поједини писци се у својим делима позивају на Доситеја Обрадовића. С тим у вези Атанасије Стојковић почиње своју " Фисику" речима: " *Господин Доситеј Обрадович открио је у поучиљних својих баснах желаније своје да би се какови Србин нашао, који би фисику на својему језику за род свој издао. Ја се весма радујем да је на мене жребије пало исполнити желаније славна овога мужа.*"

Све што се стварало у овој књижевној епохи српске књижевности везано је за име и дело Доситеја Обрадовића. Језик је славеносербски и представља важно обележје српске књижевности. Књижевна епоха у којој пише и ствара Атанасије Стојковић

³⁰ Ј.М.Турин, Брдо Стојковић и историја ваздушног камења, Флогистон часопис за историју и култ.науке, Бгд, 2001.год.

³¹ Назив предложио Тихомир Остојић у приказу књиге Ј.Скерлића " Српска књижевност у 19. веку."

представљала је огромну промену на многим плановима у српској књижевности. Обележја ове епохе су била супростављање народној и црквеној традицији, прихватање језика као средства просвећивања, ширење и популаризација науке... Претходници ове епохе, Рајић и Орфелин, покушавали су само да се стара култура прилагоди новим условима, није било великих тежњи да се ствара нешто ново. Писци Доситејеве епохе су међусобно на разне начине реализовали схватање да књижевност треба да служи просвећивању народа, па се јављају две етапе српске књижевности:

Првој етапи припадају писци који следе Доситејеве идеје. Све њих повезује борбени, реформаторски дух, критичарски окренут према дотадашњој српској култури. Ови писци пишу скоро чистим народним језиком. Ту спадају: Јован Мушкатиновић, Емануел Јанковић и Михајло Максимовић.

Другој етапи припадају Стојковић, Глигорије Трлајић и Павле Соларић. Ови писци немају у својим делима оног борбеног и слободоумног духа, који карактерише писце прве етапе. Њихова главна идеја, просвећивања народа се остварује поучавањем, а не критиком. Изузетак је учинио Атанасије Стојковић јер је у својој "*Фисици*" развијао једну тему Доситејеве друштвене критике, а то је народно сујеверје. Што се тиче језика, Стојковић пише мешавином рускословенског и народног језика, а Глигорије Трлајић "*славјанским*" језиком што представља корак уназад у односу на прву етапу. Сви они развијају науку и литературу. Стојковић и Трлајић су људи од науке, али пишу и литерарна дела, уз то су обојица и професори на универзитету у Русији. Стојковић је као велико научно-популарно дело написао "*Фисику*" и велики број дела на руском језику али му је важно и његово литерарно дело "*Аристид и Напхалија*".

Јован Деретић ову епоху карактерише као "*славеносербску, просвећитељску, сентименталистичку и пре свега Доситејевску*".

6.5. ПРЕГЛЕД КЊИЖЕВНИХ ДЕЛА

АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА

6.5.1. "КАНДОР ИЛИ ОТКРОВЕНИЈЕ ЕГИПЕТСКИХ ТАИН"

Прво овакво дело Стојковића објављено је 1800. год. у Будиму под насловом " *Кандор или откровеније египетских таина* ". Светислав Марић овако описује ово дело: " *Кандор није роман, није ни филозофски роман какве је писао Вольтер, него је то " савис филозофске садржине "* али који ипак има " *извесних елемената какви се у романима налазе* " ".³²

Ово дело је значајно јер стоји на почетцима српског романа. Пре " *Кандора* " постојала су само 2 преведена романа (" *Велизариј*"- Мармонтел 1777. год. и " *Робинсон Крузо*" – Дефо 1799. год.).

По наслову " *Кандор* " подсећа на дело " *Кандида*"- Волтер, а значења тих речи су синонимна:

- латинска реч " *candor* " – искреност , поштење
- француска реч " *candide* "- простодушан, искрен .

Фабула овог дела је врло једноставна и кратка . Главни јунак , млади Кандор жели да иде у Египат " *иде науке најбоље цвећајући* " , да прошири своје знање. Његову намеру спречава то што се појављује тајанствени старац, који га води у прекрасан врт на скровито место. Тамо га старац данима учи и упућује у тајне мудрости.

Највећи део књиге, заузима говор овог старца. Већина наука које Кандор учи , само се по имену набраја, а оно што му старац детаљно излаже и доказује су филозофска учења. Излагање старца се често прекида описом Кандоровог расположења. Филозофска учења, личе на Кантову моралну филозофију. У " *Кандору* " се Кантово име нигде не спомиње јер су му дела у то време у Аустрији била забрањена.³³

Када је старац изложио Кандору све науке, он га је једне ноћи пробудио и увео у " *храм премудрости* ", да му открије последње истине.

У том храму, старчево лице се озарило натприродном светлошћу. То је био Кандоров анђео-хранитељ, који га је извео на пут знања. Цело старчево излагање је једноставно

³² С.Марић, Да ли је Стојковићев Кандор роман? , научни зборник МС, серија друштв.наука 1, 159-165

³³ Гласник истор.друштва ,књига VI , свеске 1 и 2

и јасно, што се разликује од Кантових излагања, која су апстрактна и тешко разумљива. Понекад се у роману осећа утицај и других филозофа Декарта, Платона...

Ипак је Кантова филозофија главни извор за *"Кандора"*, што се нарочито види при завршетку када старац открива Кандору последње истине.

Ту су приказана, врло оригинално и сликовито, учења из Кантове трансцендеталне логике и трансцендеталне естетике. Није било чудно да се Стојковић бави филозофијом, и то баш по угледу на Канта.

У писму Стојковића из Гетингена, упућеном професору Василију Крстићу, види се да је он учио филозофију: *"Ја ћу овде слушаати ову годину филозофическије, а на годину теологическије Науке."*³⁴

У писму у *"Јавору"*, 1886. год, 630, објављеном после смрти Атанасија Стојковића, он пише митрополиту Стратимировићу о својим професорима на универзитету у Гетингену, и помиње Кестнера, професора математике и књижевности који је био Кантов пријатељ. *"Кандор"* је окарактерисан као роман од стране многих писаца. Таквог мишљења је и Јован Деретић: *"Кандор према томе, има не само "извесних елемената какви се у романима налазе" него и праву романескну фабулу у основи."*³⁵ Он га пореди са романом *"Zaigui"* француског писца Волтера. У оба дела постоји главни јунак који пролази кроз разна искушења, као и сусрет јунака и анђела. Анђео, код *"Кандора"* се понаша као учитељ. Деретић наводи да је писац у роман унео и 3 филозофске песме које су исти учиниле занимљивим, али и сложенијим. У закључку Деретић *"Кандора"* представља као недовољно развијен, прилично наиван филозофски роман.

Као такав, потпуно је одговарао тадашњем степену развитка српске књижевности. Познавалац Стојковићевих дела, Светислав Марић, побија тврдњу да је *"Кандор"* роман, чудећи се како су га таквим могли окарактерисати више писаца на српском, руском и немачком језику. Он наводи, да већ прва реченица, из посвете Сави Вуковићу, развија сумњу да дело неће бити роман. Поставља се питање како је дошло до тога да се *"Кандор"* сматра романом. По Марићу, такво мишљење потиче од Добровског, чувеног слависте, а такође се с тиме слаже и Бојић: *"Такожде два романа који су са многим одобренијем воспријимљиви"*.³⁶

³⁴ С.Марић, Да ли је Стојковићев *Кандор* роман?, научни зборник МС, серија друштв.наука 1

³⁵ Ј.Деретић, разговор романа Аристид и Наталија, Нолит, Бгд 1973.год, стр.235

³⁶ *Памјатник*, 91-92

Добровски такође каже да је Стојковић написао: "zwei Romane, die mit vielen Beyfalle aufgenommen worden sind;"³⁷

Један од писаца, Марићев истомишљеник, био је Ј.Радонић: "Мислим да је погрешно Стојковићев сачин Кангора убрајати међу романе."³⁸

Сам аутор, Атанасије Стојковић, своје дело није сматрао романом. То закључујемо из његових писама, слања дела угледним лицима итд. Зато се може рећи као закључак свега до сада да "Кангор" представља књигу о трагању за мудрошћу. Занимљиво је разматрање о језику коришћеном у "Кангору". Објављена је читава студија о томе, од стране аустријског слависте Рудолфа Мајера, у публикацији *Wiener slawistischer Almanach* (Wien, 1986, Band 18, 115-231).

Стојковић је избегао да у "Кангору" користи српски народни језик свог времена. Он о томе у предговору своје књиге сам каже:

"Чио јазика касаетсја (ишче се), славјанскому сљедовајући не мојох ибо (јер) више чџецев (чиџалаца) находјатсја (налази се, има) џојо (џај језик) невједушчих (незнајући) сребски совсјем џросџо џисајући нехојјех. Мџу (мислим) да овим начином и џрвој и друјој сџрани удовлестџојворих."³⁹

Овом својом одлуком он је избегао да пише рускословенски и српским народним језиком, чиме се није подударао са многим својим савременицима.

У то време било је већ пуно српских писаца који су писали славеносербским језиком, који је све више био србизирани што се за језик у "Кангору" не може рећи, а то је Рудолф Мајер и доказао. Он је одвојено разматрао језик, у основном тексту "Кангора" од језика у предговору и посвети као и у стиховима филозофских песама. Показало се да језик истог писца, није једнак у свим овим врстама текста. У предговору и посвети Стојковић је користио славеносербски језик, а основни текст, намењен ширем читалачком клубу, писао је језиком приступачнијим и разумљивијим публици. Одрицање од славенског језика, који већина читалаца не зна, позитиван је корак Стојковића у избору типа књижевног језика.

Овим Стојковић припада већини наших писаца, који се нису прикључили Глогорију Трлајићу, а ни Павлу Кенгелцу, који су предлагали, да Срби усвоје славенски језик као свој књижевни. Нашој науци су потребна истраживања језика и

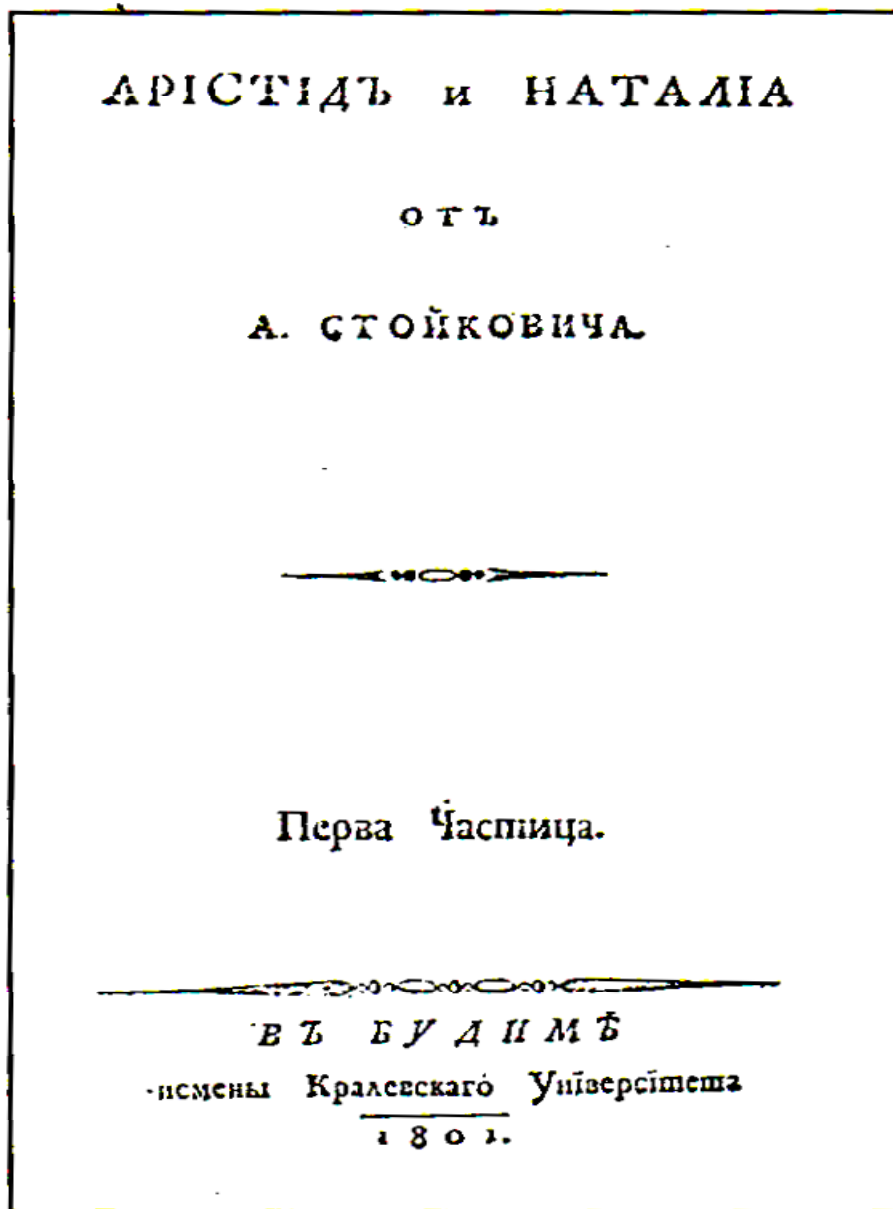
³⁷ Ј.Добровски, Слованка, Праг 1814., 216

³⁸ Ј.Радонић, Прилози историји словенског препорођаја, крајем прошлога и почетком овога века, Летопис МС, књ.201, стр 55

³⁹ А.Младеновић, зборник МС за филологију и лингвистику XXXII/1 Н.Сад 1989.

дела сличних овом, насталих и штампаних у славено-сербском периоду. Тиме лакше можемо да схватимо тадашње књижевно језичке прилике код Срба, а такође и боље упознамо и језик других славено сербских писаца да бисмо одредили њихово место у историји наше културе.

6.5.2. " АРИСТИД И НАТАЛИЈА "- њрви роман у новијој српској књижевности

**Насловна страна Стојковићевог романа
„Аристид и Наталија”**

Слика 17.

Роман "*Аристид и Наталија*" је објављен у Будиму 1802. године. То је дело које нас уводи у свет осећања. У роману се поред љубави између два главна лика Аристида и Наталије, провлаче и друге емоционалне теме. То су пријатељство, родитељска љубав, љубав према сеоском раду и животу, љубав према природи.

У роману је описан Аристидов живот од детињства до зрелих година. Најважнији део романа је Аристидова љубав према Наталији, описана од првог сусрета, па до мирног брачног живота, што је представљено до половине романа.

Брачни живот проводе на селу, где он обрађује земљу, а она помаже у сеоским пословима и одгаја децу. Поред тога, они имају времена да се друже са пријатељима, али и да прочитају неку лепу књигу. Такав живот води се на селу, а у граду је зло. Тамо се губи новац и имања, често се јављају туче, а такође је присутно и пијанчење. Главни јунак, Аристид, је у свему просечан човек. Углавном је упућен на добро, али је и наиван и подлеже негативним утицајима, који га повремено гурају у зло. У свом животу, Аристид има два важна ослоња: љубав и рад, који га увек изнова враћају на добар пут, када он залута.

Понашање главних јунака у роману је поучно. То су племенити и добри људи, веома вредни и поштени. Они веома воле и цене своје родитеље, од којих су наследили добре особине. Важна им је одлука родитеља, што се најбоље види у роману, када је Наталија спремна да се повинује вољи оца ако би је он другоме обећао, иако она воли Аристида. Брак Аристида и Наталије је добар, складан и пун љубави. Као плод њихове љубави, рађају се деца којима су они дивни родитељи.

Главни јунаци пролазе и кроз тешке тренутке, које подносе мирно и храбро. Тешко, али храбро, подносе смрт свога сина и рађа им се још један син. Аристид и Наталија имају пуно пријатеља, које толико воле и поштују да својој деци дају њихова имена.

Цео роман се може окарактерисати као врло сентименталан али и поучан. Роман се може поделити на три дела: (I – VI)- описан је Аристидов живот до доласка у Наталијино село; (VI – XVII)- приказана је љубав између двоје младих и (XVII – XXVIII)- приказан је брачни живот Аристида и Наталије.

У роману су приказани и неки пријатељи Аристида и Наталије, који су такође позитивни ликови. Једини негативни лик у роману је Алкид, који Аристида наводи на зло, тј. открива му разне пороке, коцку и вино.

Веома је карактеристично, да 19 поглавља у роману од укупно 28 имају исту композицију: прво се јавља моралистичко разматрање о ономе што ће се догодити, а после тога описују се догађаји који су обухваћени у поглављу.

Поступак и стил самог писца се види у етичкој мисли, која је у наравоученијима. Приказани догађаји се вреднују етички и то је веома важно у роману. Стојковић се обраћа читаоцима: " *О ви красне и незлобне душе, које ви без вожда на ојасној јуношескија сѣаросѣи сѣази ходиѣ...*" и са њима размишља и изводи закључке о поступцима личности у роману.⁴⁰ Писац је усредсређен на још два битна момента који одређују његов поступак, то је пре свега приказивање унутрашњег живота личности романа, а затим и лирско сликање природе. Леп је опис ливаде, по којој Наталија шета, а коју писац описује као Јелисејско поље.

Карактеристичан је опис олује у VI поглављу. Она је описана кроз душевно расположење главног јунака: " *Недалеко оѣ месѣа намјеренија својеѣо чувсѣвује он неку особѣиѣу ѣјаѣѣу на срѣу својему*".⁴¹ Слике природе не стоје саме за себе, већ су приказане кроз осећања човека, " Стојковић размишља, заједно са читаоцима и долази до значајних поука; као што су :

- деца се најбоље васпитавају личним примером
- нерад је порок и извор свих других порока
- истину треба увек говорити и човеку у невољи, и према својој могућности помоћи
- највећа награда деци јесте када у очима родитеља задовољство читају, а највећа казна је кад љубав њихову изгубе "⁴²

И на крају, као поднаслов " *Аристид и Наталија*" пише " *ѣерва Chesѣиѣа* " (први део). Стојковић значи није завршио роман. Други део романа никад није објављен. Може се рећи да је завршетак романа у првом делу природан и да не изискује други део.

Овим романом Атанасије Стојковић је желео да поучи свој народ, наменио га је младима, " *чисѣим и чувсѣвиѣелним душама роѣа мојеѣо*". У роману се наглашено осећа предромантичарска разнеженост, која ће се наћи и у делима осталих српских писаца. Стојковић је у свим областима којима се бавио, желео да помогне свом народу и да га поучи свему. С том намером је он 1802.год. у Будиму објавио књигу која је имала поучни карактер. То је збирка образаца, писмене комуникације под

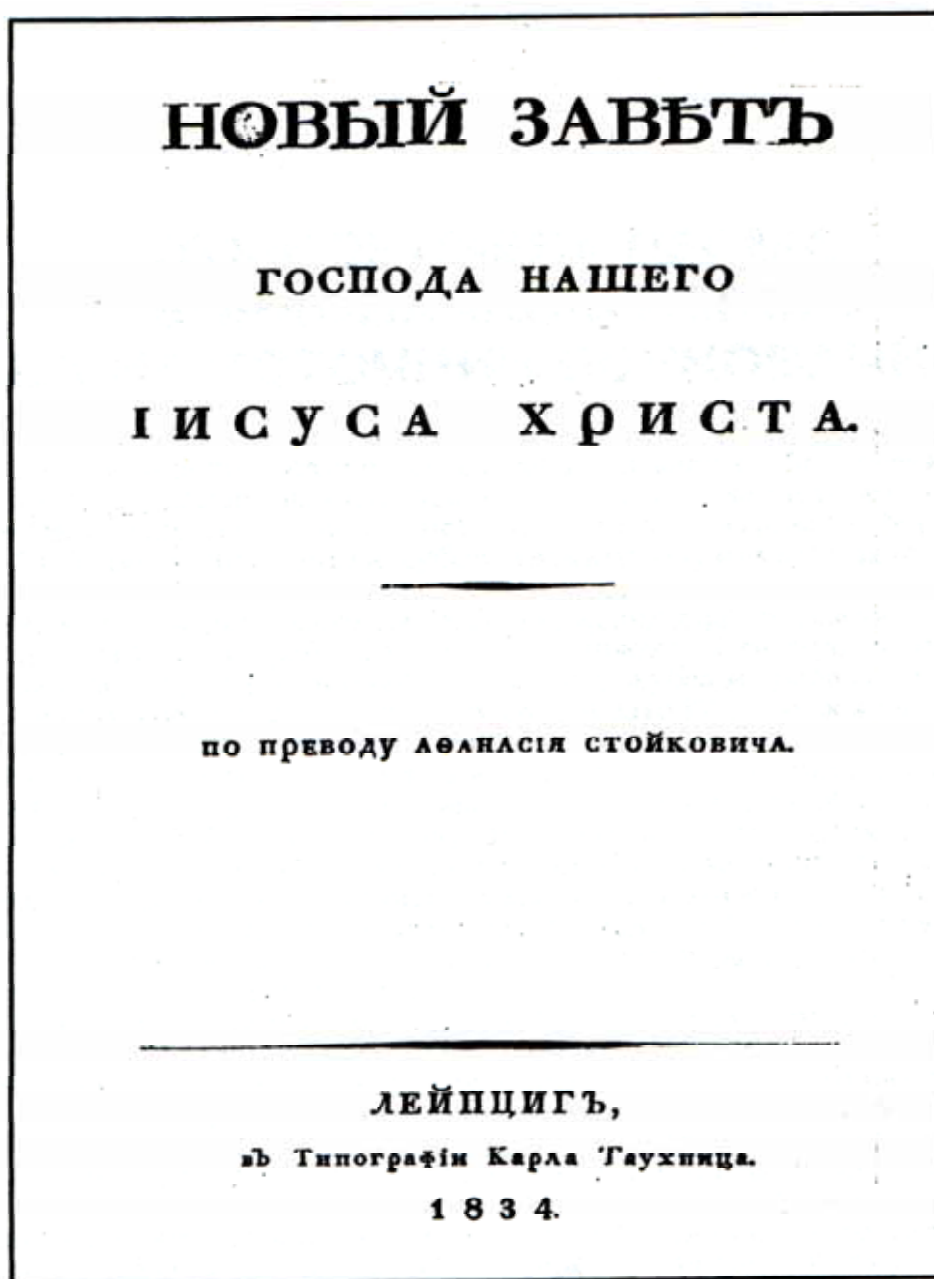
⁴⁰ Ј.Деретић " Аристид и Наталија", Нолит, Бгд 1973. год., стр.18

⁴¹ Јован Деретић; поговор " Аристид и Наталија", Нолит, Бгд.1973.год, стр. 22.

⁴² Арсенић Ђ. " Атанасије Стојковић " – Институт за нуклеарне науке " Винча " Бгд 1995. год., стр.23.

називом "Сербскиј секретар". У њој се налази збирка узорака, како се пишу писма, обвезнице, тестаменти, уговори...

6.6. СТОЈКОВИЋЕВ ПРЕВОД "НОВОГ ЗАВЕТА"
И СУКОБ СА ВУКОМ КАРАЦИЋЕМ

**Насловна страна Стојковићевог превода Новог завета,
издатог у Лајпцигу 1834. године**

Слика 18.

Стојковићу се приписује да је готов Вуков превод „*Нової заветѣ*“ са српског прерадио и превео на " *сербски*" језик, и после га издао као свој у Петрограду 1824.год. Својим радом на превођењу „*Нової заветѣ*“ Стојковић је омео Вука , и толико му сметао да је он свој превод објавио тек 1847. год. Због тога није ни чудо да је Вук, иначе осетљив и заједљив, користио сваку прилику да износи ружно мишљење о Стојковићу. О односима Вука и Стојковића многи су писали, и разјашњавали сукоб који је међу њима настао. Занимљива су разматрања Јована Радонића , В. Јагића, Љубомира Стојановића, Јована Скерлића, Светислава Марића итд. Од наведених расправа желела бих да прикажем Радонићеву и Марићеву расправу.

Јован Радонић у својој студији о Атанасије Стојковићу говори и о преводу „*Нової заветѣ*“. Он напомиње многе детаље, које треба размотрити поводом Стојковићевог превода.

Године 1812. основана су Библијска друштва у Петрограду и Харкову. Ради превода „*Нової заветѣ*“, Вук Карацић је допутовао у Петроград. Предложио је да се „*Нови заветѣ*“ штампа у Лајпцигу, али није добио то одобрење. Свој превод није хтео да пошаље митрополиту Стратимировићу на одобрење, јер би га овај одбио због језика и правописа. Превод није послат ни црногорском митрополиту Петру првом, него у Кишењев у Бесарабији, београдском митрополиту Г.Леонтију, који није знао српски. Вуков превод није добро примљен у Русији, о чему је писао Стеван Живковић Телемак и то наводећи разлог за то: " *а њо нове или Ваше орѣоѣрафије ради. Било је ѡреѣоручено Стојковићу да он ѡревод исѣрави, а он је казао да ѣа воли изнова ѡревестѣи ѡо свом начину, неѣо ѣа ѡѡрављаѣи.*"⁴³

Из једног Вуковог писма из јануара 1827.год. види се да је Стојковић почео превод на српском језику исправљати у "*славеносербски*", али је тај рад прекинуо и одлучио да „*Нови заветѣ*“ преведе на народни говор. Библијско друштво у Петрограду прихватило је Стојковићев предлог и Вуку вратило ишаран и исправљан рукопис.⁴⁴ Стојковић пише о томе митрополиту Стратимировићу, наводећи Вуков језик као скаредни с чим се слаже и Стратимировић. По Јовану Радонићу, Стојковићев превод је митрополиту био милији и ближи него Вуков. Вероватно је Библијско друштво, увидевши да Стојковићев превод није ни српски, ни руски ни

⁴³ Ј.Радонић, Атанасије Стојковић, глас САН, XXVIII, Бгд 1953.год., одељење друштв.наука, св.2, стр.148.

⁴⁴ Вукова преписка,V

словенски, него мешавина та три језика, зато забранило растурање овог превода. Из тог периода, пише Радонић, сачувано је писмо Атанасија Стојковића црногорском митрополиту Петру I Петровићу (7.10.1824.) из Петрограда. Атанасије Стојковић у том писму обавештава митрополита Петра I да је урадио превод Новог завета и да жали што му не може послати примерке.

Цар Александар I је допустио да се превод Новог завета шаље у Србију и Црни Гору. Своје мишљење о преводу дао је и црногорски заступник на руском двору Иван Вукотић, који је књигу сматрао веома корисном. С тим се сложио и митрополит Петар први који је тражио да му се пошаље примерак овог превода. Овај превод из 1824. год. никад није стигао до митрополита Петра првог, пише Радонић, јер је издање било уништено ; али је с тим било јако зачуђујуће да је 1830. год. Британско библијско друштво штампало друго издање Стојковићевог превода у Лајпцигу. Растурање истог је опет било забрањено у Србији од стране кнеза Милоша.

Светислав Марић даје много опширније разматрање о Стојковићевом преводу „*Новой завети*“, у Зборнику МС за књижевност и језик, године 1969. Он своје студије почиње тврдњом: " *Већ 140 година влада оштрије мишљење да Атанасије Стојковић, први српски физичар, није превео Н.завети, који је штампан под његовим именом 1824. год. у Петрограду и 1830. и 1834. године у Лајпцигу, него је то стварно превод Вука Караџића... и даи Атанасије Стојковићу да га прегледа и зајим и да га исправи, што је он делимично и учинио "искваривши га "...*"

Марић је покушао да разним чињеницама и доказима побије ову тврдњу . По подацима о школовању Атанасија Стојковића види се да је знао више језика, да је учио веронауку, а на универзитету слушао предавања професора теологије Ајхорна, писца цењених дела: "*Историјско-критичких увода у Свјет и Нови завет*". Поред тога био је богат човек, са имањем у Бесарабији. Зато треба размотрити, шта би оваковог човека натерало да објави Вуков превод, под својим именом, када се Вуково образовање и познавање страних језика не може ни упоређивати са Стојковићевим. Даље, стварно необјашњиво , да је Стојковић у 50-ој години присвојио туђ превод дела, које је до тада већ било преведено на многе језике, а нарочито чудно да га је објавио у издању Руског библијског друштва, које је о том преводу имало негативно мишљење. Ни један приказ ни критика о Стојковићевом преводу није објављена. Постоје само 2 кратке белешке: у Летопису МС, 1827.год. о издању из 1824.год. и у Сербској пчели, 1840.год. о издању из 1834.године.

Тврдња да је Стојковићев превод плагијат Вуковог, помињана је у писмима, и у радовима о другим темама, са скоро никаквим доказима. Она је потекла од самог Вука, и то кроз писма, која је он упућивао многим важним личностима: кнезу Милошу, А.С.Шишкову, Јустину Михајловићу...У писму Јустину Михајловићу из 1848.год. Вук каже: " *Ја сам овај њријевод њреводио њрије 27 њодина, ња кад за њолико времена нијесам моџао ње зџоде наџи, њледао сам да ња наџџамаџам макар како, да се не би њо смрџи моџој сџално или друџи њуџи искварио као њџо је Стојковић већ једном учинио.*"⁴⁵ Касније ће ову Вукову изјаву слично потврдити и многи други: Јернеј Копитар, Ђорђе Магарашевић... Јернеј Копитар је записао да је Стојковићев превод фалсификат, и да је Вуков превод одбијен јер је Стојковић већ предао свој рукопис. П.Ј.Шафарик, у својој "Истџорији срџске књижевностџи" , бележи сличне изјаве, додавши да Стојковићев превод има пуно несрпских речи: "коџда", "солнице"... Овај приговор за присуство несрпских речи је по Светиславу Марићу потпуно неоправдан. Он наводи да је потпуно логично, да Стојковић после 20 год. проведених у Русији, од тога, 10 проведених на предавањима на универзитету, преводи „Нови заветџи“ на језик, којим су писана и сва његова дела.

У расправи Светислава Марића, даље су приказани поједини стихови из „Новоџ заветџа“ на којима он врши поређење Стојковићевог и Вуковог превода да би доказао да Стојковић није фалсификовао Вуков превод. Упоређивао је стихове кроз 7 превода и у оригиналу. Тиме је успео да демантује изјаве да је Стојковић плагијатор.

Стојковићев превод су осуђивали многи и много година касније. Тако је 1862.год. Ђура Даничић објавио један опширнији рад да би истакао лепоту језика у Вуковом преводу. При томе је хвалио Вука да је најлепше од свих извршио превод „Новоџ заветџа“ и као закључак наводи: " *Шџо се џиче језика ово дџело Вуково, не може да не џриџада међу најџеџше џријевове, свеџџџа џисма џџо их има.*"⁴⁶

⁴⁵ С.Марић,Стојковићев превод Новог завета,Н.Сад,1850.,Научни зборник МС,серија друшт.наука 1, стр.116.

⁴⁶ С.Марић,Стојковићев превод Новог завета,Н.Сад,1850.,Научни зборник МС,серија друшт.наука 1, стр.119.

Слично пише и Стојан Новаковић 1965. у "Библиографији" , Ђорђе Магарашевић 1898. год. у Летопису МС " У спомен 1847. год. у српској књижености ", Јован Скерлић 1914. "У историји књижевности"...

Године 1934. Петар Ђорђевић написаће да Вук није добио " онакву награду и признање које је сам превод заслужио, како се сав садашњи књижевни свети српски уверио , да Стојковићев превод је у ствари само невелико славенизован и русизован; Вуков превод , није за читање." У истом чланку пише и ово: " Многи изрази који се налазе у Вуковом преводу, постојали су већ архаизми или провинцијализми или су савим непознати."⁴⁷ Ова последња изјава која је уједно и тачна, требало је да га натера да размисли о томе како је Стојковић онда могао те изразе да славенизује и русизује када није знао шта значе.

Веома је интересантна књига Михајла Поповића о Вуку Караџићу објављена 1964. год. поводом 100-годишњице Вукове смрти. У књизи је веома важно што она на крају, међу сликама, садржи фотокопију једне стране Вуковог рукописа са Стојковићевим исправкама; једина која је до тада објављена. Светислав Марић на све ове примедбе против Стојковића одговара да су изречене без икаквих доказа.

Нико се од њих није ни запитао, на основу којег оригинала или чијег превода је Стојковић вршио исправке у Вуковом преводу. Стиче се утисак , по свему што је досад написано о Стојковићу, да он није гледао ни у један оригинал, него је Вуков превод исправљао зато што му се није свидео његов језик и правопис.

Ово мишљење је сасвим неосновано, јер ако је Никандор Грујић ставио 300 примедба на Вуков превод објављен 1847. онда је Стојковић на његов рукопис из 1820. год. имао још више примедба и измена јер је Вук чак и после смрти Јернеја .Копитара још увек преправљао свој превод до објављивања 1847. год.

Даље , поставља се и питање зашто је Стојковић отишао у Петроград да тамо преводи, а није то радио на свом имању ? Вероватно зато што тамо није могао наћи оригинал или неки други превод којим би се служио да напише свој. То свакако побија изјаву да он није користио ни један превод или оригинал.

Марић даље разматра да ли је Стојковић поднео неки писмени извештај библијском друштву са образложењем зашто сматра да Вуков превод не треба штампати. Вероватно је да је реферат постојао и да је чак и Вуку саопштен, али он никад ту могућност није помињао, а такође није објавио ни свој одговор на Грујићеве

⁴⁷ П.Ђорђевић, о Вуковом Н.завјету, Богословље, 1934. год., књ. IX , свеска 2, страна 98.

"*примедбе*" које је почео писати 1853. год. Све то из разлога што је могло да му донесе више штете него користи у његовој основној идеји: борби за народни језик у књижевности.

Изгледа да је и "*ратѝ за срѝски језик и ѝравоѝис*" вођен по принципу као и сви остали: не учинити ништа што би могло ићи у прилог противнику. У циљу спречавања штампања Стојковићевог превода навођени су разни разлози. Најчешће се наводио као разлог језик којим је превод писан, јер је био мешавина три језика, па је Петроградско библијско друштво оклеало да дели Стојковићев превод. Многи од наведених аутора нису знали за Стојковићев превод из 1830. год. што је било веома чудно. Даље, нико се није запитао зашто су Енглези два пута прештампавали Стојковићев превод „*Нової заветѝа*“, по чијој препоруци?

Вук је користио сваку прилику да оцрни Стојковића, говорећи лоше о њему као човеку, да не зна добро српски јер му превод није на српском језику. Светислав Марич је доказао да ни један стих у Стојковићевом преводу није могао настати само заменом српских речи у Вуковом преводу, са руским, славеносербским, као што је то чинио Вук и његови следбеници.

У највећем броју случајева, где су се јавила различита значења истог одломка, дошло је услед тога што је Вук нетачно превео неку реч или израз, па реченица није имала смисла, а Стојковић урадио исправно што потврђују оригинал и други преводи.

6.6.1. ЗАКЉУЧАК О ПРЕВОДУ "НОВОГ ЗАВЕТА"

Из свега овога постаје јасно да је Стојковић с разлогом изложио да Вуков превод због грешака у смислу и језику није за штампање. За тај језик нико није могао, ни онда 1820. год, а ни данас не би могао, доказати да је књижевни језик. Разумљиво је и што је Вук био љут на Стојковића. Он је због нештампања свог рукописа био материјално оштећен, а такође је био заустављен његов главни задатак да уведе народни језик у књижевност.

Од осталих научника који су критиковали Стојковића, већина њих су били Вукови сарадници (Копитар, Даничић...), а остали који су писали после њих, писали су у време када је Вук већ био признат и славан. Већина њих се није посветила проучавању и упоређивању оба превода, него су критике долазиле по угледу на неке пре написане. Једино се по томе издваја Никандор Грујић који је помоћу

Стојковићевог превода проналазио грешке у Вуковом, а касније их доказивао нађеним цитатима у грчком оригиналу. За крај ове расправе наводим цитат Светислава Марића: " ... Мислим да је све то довољан доказ да је Стојковић самостално превео Нови завет, служећи се при томе оригиналом, разним преводима и коментарима. Наравно да тиме нису решена сва питања о Стојковићевом преводу, већ само то једно: да његов превод није илација Вуковој него самосталан рад." ⁴⁸

Користећи народне речи из свог родног краја, Стојковић се целог живота трудио да пише просто " *србски* ", па на његов превод треба гледати као на израз искреног родољубља и његов последњи поклон свом роду.

⁴⁸ С.Марић, Стојковићев превод Новог завета, Н.Сад, 1850., Науч. зборник МС, серија дрнаука 1, стр.160.

7. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА...

Постављам себи питање шта би се још могло рећи о Атанасију Стојковићу? Из свега до сада написаног може се закључити да је Атанасије Стојковић био изузетна личност. Свестран у сваком погледу, амбициозан и пре свега интелигентан, својим радом, Стојковић је покушавао да просвети свој народ. Трудио се да развија науку и културу, и то у време када услови нису били најповољнији. Иако по струци физичар, Стојковић је у души био велики сентименталиста. Свако његово дело прожето је снажним осећањима. Иста су присутна и у " Фисици", која спада у научна дела. Стиче се утисак да је сваку описану појаву у њој, снажно доживљавао. Поред великог труда који је улагао у свако објављено дело, морао је да смогне снаге и стрпљења, да би превазишао проблеме који су се јављали као карактеристични за то време. Иако је аутор великог броја дела на српском језику (и научних и књижевних), може се слободно рећи да је Атанасије Стојковић најмање био цењен управо у својој земљи. Његово име је безразложно пало у заборав и то вероватно због утицаја Вука Карацића са којим је Стојковић дошао у сукоб због превода „Нової завети“. Вук се трудио да због овог сукоба пољуља углед и достојанство Стојковића. У томе је већим делом и успео, јер је имао великог утицаја на важне људе тога времена. Из свега тога је произашло да живот и рад Атанасија Стојковића буде занемарен код Срба. Са друге стране, име Атанасија Стојковића је било веома цењено у Русији и другим страним земљама. У прилог томе иде и чињеница, да једно брдо у Русији носи име Атанасија Стојковића.

У сваком случају, не може се занемарити допринос овог нашег научника развоју културе, науке и историје српског народа. Иза себе је оставио дела која говоре за њега. Сматрам да Румљани треба да су поносни што су имали овако великог човека. Овим дипломским радом покушала сам да дам скроман допринос да се име и дело Атанасија Стојковића уздигне из пепела прошлости.

8. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Борђе Арсенић, Аћанасије Сћојковић (1773-1832), Институт за нуклеарне науке "Винча", Београд, 1995. год.
- [2] Јован Деретић, Аћанасије Сћојковић, " Аристид и Наћалија"; "Фисика"-фраћменић, Нолић, Београд 1973. год.
- [3] Јован Деретић, На ћочетћима срћској романа- Аћанасије Сћојковић, Књижевна истћорија, Веоград, 1970.год.
- [4] Бранко Ђурић, О ћрвој срћској физичи и ћеном ћисцу, Аћанасију Сћојковићу, Београд 1951.год., Наука и ћехника 7-8
- [5] Свећислав Марић, На изворима физике, Кулћурни центар Нови Сад, 1971. год.
- [6] Јован Радоњић, Аћанасије Сћојковић (1773-1832), ћлас САН ССХII, Београд 1953. год., одељење друштћвених наука, књића 2
- [7] Јелена Милоћрадов Турин, Расћрава Аћанасија Сћојковића о мећеоритћима, Научни скућ, ћир.и маћематћичке науке у Срба у XVIII и ћрвој ћоловини XIX века, МС, САН-у оћранак у Новом Саду, Н.Сад, јун 1995.год.
- [8] Јелена Милоћрадов Турин, Брдо Сћојковић и истћорија ваздушној камења, Флоћистћон- часоћис за истћорију и кулћуру науке, Београд 2001. год.
- [9] Сћеван Милованов, Физика у Срба, Нови Сад 1886.год., Лећоћис МС СХLV
- [10] Свећислав Марић, Сћари војвоћански ћисци као научни извори, Нови Сад 1949. год., Лећоћис МС СССХIII
- [11] Свећислав Марић, Природне науке код Срба у Војводини крајем XVIII и ћочетћком XIX века, Нови Сад 1949. год., Лећоћис МС ССCLXIII
- [12] Свећислав Марић, Да ли је Сћојковићев " Кандор " роман, Нови Сад 1850. год., Научни зборник МС, серија друштћвених наука I

- [13] Свейислав Марић, Сћојковићев ћревод Новоћ завейа, Нови Сад 1850.ћод.,
Научни зборник МС, серија друштвених наука
- [14] Др.Сава Дамјанов, Аћанасије Сћојковић: " На смерћ бесмртнаћо Јована
Рајича", Нови Сад 2002. ћод., зборник радова научноћ скућа Јован Рајић
- [15] Ђорђе У.Крсћић, Поводом 200-ћодишњице чићајући ћрву срћску ћоћуларну
физику др. Аћанасија Сћојковића, Нови Сад 2001. ћод., свеске МС, број 37
- [16] Косћа Боћдановић, "Плач на смерћ Аћанасија Ивановича Сћојковића", Нови
Сад 1863.ћод. Лећоћис МС XXXV
- [17] Др.М.П.Косћић, Др. Аћанасије Сћојковић, Нови Сад 1950.ћод., Нучни зборник
МС, ћод. I св.1, Серија друштвених наука
- [18] Александар Младеновић, Славено-сербски језик у " Кандору", Нови Сад
1989.ћод., зборник МС за филолоћију и линћвисћику XXXII / I
- [19] Свейислав Марић, Два ћисма Аћанасија Сћојковића, Нови Сад 1967.ћод.,
зборник МС за књижевностћ и језик, књића 15, св.1
- [20] Свейислав Марић, Граћа за библиоћрафију о Аћанасију Сћојковићу, Нови Сад
1953.ћод. зборник МС за књижевностћ и језик, књића I
- [21] Др.Уљеша Крсћић, Где су куће у Руми у којима су живели Аћанасије
Сћојковић и Теодор Филићовић, Нови Сад 1954.ћод., из зборника МС за књижевностћ
и језик, књића II

9. ПРИЛОГ

Следи приказ библиографије радова Атанасија Стојковића⁴⁹, коју је прикупио Светислав Марић.

1. БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА

1. Кандоръ или откривеніе египетскихъ тайнъ. — Будим, 1800. Стр. XVI+87.
2. Ода о будущемъ заведеніи наукъ философическихъ въ Карловцѣ Сремстѣмъ. — Будим, 1800. Стр. 12.
3. Стихи каковымъ образомъ любовь у браку сохранить можно. — Будим, 1800. Стр. 20.
4. Сѣни П. Петровича Епископа. Епитафіумъ у Стихови. — Будим, 1801.
5. Аристидъ и Наталіа, I. — Будим, 1801. Стр. 175+2.
6. Фусіка. I, 1801, стр. XLVIII+320; II, 1802, стр. XVI+330+20; III, 1803, стр. X+284+20. — Будим, 1801—3.
7. На смерть безсмертнаго Іоанна Раича. — Будим, 1802. Стр. 8.
8. Сербскіи секретаръ или руководство како сочинявати различѣиша писма, квіте, облигаціе, контракте, тестаменте, реверсе, конте и пр. — Будим, 1802. Стр. XIV+535+4.
9. О воздушныхъ камняхъ и ихъ происхожденіи. — Харьков, 1807. Стр. LII+270.
10. О явленіяхъ городовъ и прочего въ воздухъ, называемыхъ *fata morgana*. — Харьков, 1808.
11. Началніа основанія умозрительной и опытной физики по новѣйшимъ открытіямъ, часть первая, отделеніе второе. — Харьков, 1809. Стр. X+212—450.
12. О предохраненіи себя отъ ударовъ молній во всѣхъ случаяхъ жизни. — Харьков, 1810. Стр. XXXIV+251+35.
13. Речи въ собраніи Харьковскаго Университета. — Харьков, 1811.
14. О причинахъ дѣлающихъ воздухъ неспособнымъ для дыханія и о средствахъ, предохраняющихъ отъ совершенной порчи. — Харьков, 1811.
15. Память Григорія Терланча. — Харьков 1812.
16. *Memoaria Gregorii Terlants, natione serbica oriundi, Doctoris Philosophiae, et in Caesarea Universitate Charcoviensi Juris naturae. Politici et Gentium Professoris publ. ordinarii. Scripsit Athanasius Stoikovits. Charcoviae, typis Universitatis, 1812.*
17. Система физики, I. — Харьков, 1813. Стр. XII+258.
18. Началніа основанія физической географіи. — Харьков, 1813.
19. Началніа основанія физической астрономіи. — Харьков, 1813. Стр. 487.
20. Вечна память Глигорию Терланчу, родомъ Срблянцу, доктору философіе и у царскомъ свеучилишту харковскомъ закона, естествоны, политичны и народны профессору явномъ редовномъ. — Беч, Додатак 67 бр. Новина србскихъ за 1821. г. стр. 8.
21. Новый завѣтъ господа нашего Іисуса Христа. — Петроград, 1824; Лайпциг, 1834. Стр. 608.
22. О саранчѣ и способахъ истребленія ея. — Петроград, 1825. Стр. 50.
23. О отводахъ молній и града. — Петроград, 1826.
24. Защищеніе градовыхъ отводовъ. — Петроград, 1826.
25. Систематическое изложеніе обезводненія мокрой почвы. — Петроград, 1827.
26. Теоретическо-практическое наставленіе о виноделіи (переводъ с книги *Traité théorique et pratique de vinification*, 1824). — Петроград, 1830.
27. Спомен Григорія Терланча. Београд, 1843. Подунавка, бр. 25—26, стр. 105—6, 109—10 (превод).
28. Начинъ коимъ се у браку љубовъ чува (Спев од Атанасіа Стојковића, списан 1800. на славеносрбском а сада преведен на србскій ѣзик). Превео В. Радишинъ. Голубица, 1843—44, стр. 115—126.

⁴⁹ Светислав Марић, Грађа за библиографију о Атанасију Стојковићу, Нови Сад 1953., зборник МС за књижевност и језик, књига 1

Сама библиографија има вероватно недостатака што коментарише и сам Светислав Марић. Пре свега поставља се питање, да ли она обухвата све Стојковићеве списе на српском језику. Вероватно је могло остати непронађено, понеко дело. Друго, Стојковић је био члан више страних научних друштава, па није невероватно да је можда објавио научни рад у неком страном часопису. Даље, ни списак Стојковићевих дела на руском језику није потпун, Шафарик их наводи само 12 и каже итд... међутим то су само Стојковићеве књиге, а не знамо ни за један његов чланак и расправу у часописима. И на крају, објављени документи и писма, чији је број релативно мали, за личност са толиком активношћу и друштвеним везама, потичу углавном из бечких архива, Карловачког и Цетињског. А колико их је морало бити у руским архивима, као и у немачким и мађарским!

10. КРАТКА БИОГРАФИЈА АУТОРА

Сандра Бекавац, рођена у Руми 13.05.1972.године. Основну школу и средњу школу смер хемијско- технолошки завршила у Руми. Апсолвент Природно математичког факултета, у Новом Саду; одсек физика, смер : *професор физике и хемије*. Удата, мајка петогодишњег дечака. Као апсолвент , две године радила у ОШ „Вељко Дугошевић“ у Руми, на месту наставника физике.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО – МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА

Редни број: РБР	
Идентификациони број: ИБР	
Тип документације: ТД	Монографска документација
Тип записа: ТЗ	Текстуални штампани материјал
Врста рада: ВР	Дипломски рад
Аутор: АУ	Бекавац Сандра
Ментор: МН	Професор др.Дарко Капор
Наслов рада: НР	Атанасије Стојковић- живот и дело
Језик публикације: ЈП	српски (ћирилица)
Језик извода: ЈИ	српски/енглески
Земља публикација: ЗП	Србија и Црна Гора
Уже географско подручје: УГП	Војводина
Година: ГО	2006
Издавач: ИЗ	Ауторски репринт
Место и адреса: МА	Природно-математички факултет, Трг Доситеја Обрадовића 4, Нови Сад
Физички опис рада: ФО	10 / 74 / 77 / 1 / 18 / 0 / 1
Научна област: НО	Физика, хемија
Научна дисциплина: НД	Историја физике и хемије
Предметна одредница/кључне речи: ПО УДК	Атанасије Стојковић, уџбеник физике
Чува се: ЧУ	Библиотека департмана за физику, ПМФ-а у Новом Саду
Важна напомена: ВН	Нема
Извод: ИЗ	Живот Атанасија Стојковића, аутора првог уџбеника физике на српском језику ("Физика"), приказан кратком биографијом са освртом на најважнија дела посебно из области природних наука, пре свега физике и астрономије.
Датум прихватања теме од НН већа: ДП	2004
Датум одбране: ДО	21.07.2006.
Чланови комисије: КО	
Председник:	Мирослав Весковић, редовни професор
члан:	Тибор Халаши, ванредни професор
члан:	Дарко Капор, редовни професор, ментор

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF SCIENCE AND MATHEMATICS
KEY WORDS DOCUMENTATION

<i>Accession number:</i> ANO	
<i>Identification number:</i> INO	
<i>Document type:</i> DT	Monograph publication
<i>Type of record:</i> TR	Textual printed material
<i>Content code:</i> CC	Final paper
<i>Author:</i> AU	Bekavac Sandra
<i>Mentor/comentor:</i> MN	Prof.dr.Darko Kapor
<i>Title:</i> TI	''Life and works of Atanasije Stojkovic''
<i>Language of text:</i> LT	Serbian (Cyrillic)
<i>Language of abstract:</i> LA	English
<i>Country of publication:</i> CP	Serbia and Montenegro
<i>Locality of publication:</i> LP	Vojvodina
<i>Publication year:</i> PY	2006
<i>Publisher:</i> PU	Author's reprint
<i>Publication place:</i> PP	Faculty of Science and Mathematics, Trg Dositeja Obradovića 4, Novi Sad
<i>Physical description:</i> PD	10 / 74 / 77 / 1 / 18 / 0 / 1
<i>Scientific field:</i> SF	Physics, chemistry
<i>Scientific discipline:</i> SD	History of physics and chemistry
<i>Subject/ Key words:</i> SKW UC	Atanasije Stojkovic, physics textbook
<i>Holding data:</i> HD	Library of Department of Physics, Trg Dositeja Obradovića 4
<i>Note:</i> N	None
<i>Abstract:</i> AB	The life of Atanasije Stojković, the author of the first Physics textbook in Serbian is represented with a review of his works, mostly in sciences, in particular in Physics and Astronomy.
<i>Accepted by the Scientific Board:</i> ASB	2004
<i>Defended on:</i> DE	21.07.2006.
<i>Thesis defend board:</i> DB	
<i>President:</i>	Prof. Miroslav Vesković
<i>Member:</i>	Prof. Tibor Halaši
<i>Member:</i>	Prof. Darko Kapor (mentor)